Irena Radová, *Altgriechische Scholien. Ein typologischer Versuch.* Praha: KLP 2011. 214 s.
ISBN 978-80-8679-158-6.

V úvodu práce se autorka zabývá vývojem a vzájemným vztahem termínů σχολή (volný čas), σχόλιον, σχόλια (studentské poznámky, později komentář k literárnímu textu). Zpočátku se tyto poznámky připojovaly hlavně ke školní četbě Homéra, který byl základem školního vzdělání. Lze dodat, že žáci se dokonce učili psát a rozdělovat slova do slabik na jménech homérských hrdinů (Hek-tór, O-dys-seus), na jménech bohů, na místních jménech, a získávali tak první poznání o řecké mytologii a reáliích. S postupem doby se stal méně srozumitelným i jazyk homérských eposů, což ve scholiích vedlo k filologickému výkladu slov a tvarů žákům srozumitelnější řečtinou; je zachován např. střep, kde žák žádá o slovník k první knize Homéra (O. Bodl. 2.2000, viz http://www.papyri.info/ddbdp/o.bodl;2;2000). Zde jsou už kořeny pozdějších scholií. Centrem filologické práce se stala alexandrijská knihovna založená Ptolemaiem I. Sótérem a zvláště Ptolemaiem II. Filadelfem. Tato knihovna byla ovšem spíše vědeckým pracovištěm než veřejně přístupnou knihovnou. Komentáře se nejdříve objevují interlineárně nebo na okrajích papyrů (úspora místa), později v rukopisných pracích filologů dalších generací v pergamenových kodexech.

Autorka ve shodě s řadou dřívějších badatelů dělí scholia na rozsáhlejší „učená“ scholia a na poznámky učitelů nebo žáků. Uvádí, že od konce 20. stol. se badatelé věnují i literárněkritickému a literárněteoretickému významu scholií, ale na okraji jejich zájmu zůstala otázka jejich žánru. Vzhledem k této mezeře chce autorka především aplikovat žánrovou teorii na starořecká scholia. Zde bych chtěla jen upozornit, že z našich badatelů – klasických filologů se otázkou literárních druhů zabýval K. Svoboda v práci *O literárních druzích* (Praha 1947). V kap. 8 (s. 91-94) se zabýval tzv. užitkovou slovesností („k ní náleží, co mluvíme a píšeme v běžném životě i v povolání“). Zde uvádí poučné písemnosti, mezi nimi i komentáře (výklady básnických děl). Pokud se týče autorkou používaného německého termínu Textsorten, klade 5. vydání Dudena tento termín do jazykovědy a vykládá jej jako „Typus von Texten, Gespräch, Erzählung, Werbespruch“.

Za důležitý aspekt žánru považuje autorka konvenčnost (podle B. Sandigové), druh, který sdružuje texty na základě podobnosti (*Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen*, in: Raible, W. – Gülich, E. *Textsorten. Differenzkriterien aus linguistischer Sicht*, Wiesbaden 1975, s. 113-124; Raible, W. Was sind Gattungen? *Poetica*, 1980, 12, s. 320-349).

Jako základ výzkumu autorka zvolila starověká řecká scholia k básnickým i prozaickým druhům: Apollónios Rhodský, Sofoklés, Pindaros, Aischinés, Thúkýdidés. Výsledkem výzkumu měl být žánrově typologický popis scholií. Autorka kromě literárních druhů – epos, drama, lyrická poezie, řeč, historiografie – neuvádí, proč zvolila právě scholia k těmto autorům. Ke školní četbě patřil z epiky hlavně Homér (459 zlomků na papyrech z Iliady, 136 z Odysseje), z dramatiků Eurípidés (127 zl.), z řečníků Démosthenés (120 zl.), naproti tomu lze uvést jen 14 zl. z Aischyla a 20 zl. ze Sofokla. Nevolí tedy ve všech případech autory oblíbené ve školní četbě. Scholia uvedených autorů pak autorka práce třídí do jazykově, literárně a mytologicky zaměřených scholií a do ostatních, týkajících se např. reálií. Dále se vždy zabývá postojem scholiasty ke komentovanému autorovi a jeho způsobu citování.

Jen v krátké kapitole na závěr práce (s. 173-186) podrobuje autorka scholia zkoumání podle šesti dimenzí stanovených pro definici žánru Raiblem: „komunikace mezi autorem scholií a autorem literárního textu, předmět textu, řadicí struktura, vztah mezi textem a skutečností, způsob jazykového znázornění“. Poněvadž scholia vykazují znaky ze všech těchto dimenzí, dochází autorka k názoru, že i v případě starověkých řeckých scholií máme před sebou specifický žánr, byť tento nebyl jako takový v antice uznán.

K diskusi předkládám některé závěry práce: autorka při definici uživatelů scholií nerozlišuje příliš mezi žákem a čtenářem (výjimkou jsou scholia k Thúkýdidovi, která přičítá hlavně výuce). Badatelé si však stále kladou otázku, jaké procento lidí umělo číst tak, aby mělo z četby požitek, kolik lidí vlastnilo soukromou knihovnu a jak početnou, jaké knihy četli a kolik jich mohlo mít užitek ze scholiastova výkladu. Pro období starověku zde pomáhají papyrologické nálezy. Otázkou existence soukromých knihoven se zabývala např. Kathleen M. Namee na 24. mezinárodním papyrologickém kongresu (2004) v Helsinkách. Novější literaturu k tomuto problému lze nalézt v bibliografii knihy Parsons, Peter. *Dějiny ukryté v písku*. Praha 2007, s. 182-206. Autoři vycházejí z množství zlomků určitého literárního druhu, jež byly vykopány blízko sebe na jednom místě, a soudí, že tyto svitky mohly být uloženy původně v jednom koši v soukromé knihovně majitele (s. 197-200). V jednom případě se předpokládá, že mohlo jít o soukromou knihovnu úředníka, který si opisoval (nebo dával opisovat) knihy na rub už odložených úředních dokumentů. Soudí se však, že takových čtenářů bylo spíše málo, knihy sloužily především profesionálním účelům (kněží, učitelé, právníci, úředníci, odborné knihy lékařů).

Obecně je to asi pravda (v. Libanios, *Autobiografie* 148-150, kde Libanios líčí, jak došlo k identifikaci knihy po delší době od její ztráty), ale přece nás někdy překvapí nález zlomku papyru, který svědčí o čtenářském zájmu v helénistickém a římském Egyptě (P. Kell. G.67: Ision píše bratrovi, kterého žádá o dřevěnou psací desku, protože se z něho stal Ἑλληνιστὴς ... καὶ ἀναγνώστης συναγκτικός). Shromážděné doklady o vzájemném půjčování knih nebo o jejich opisování dosvědčují existenci soukromých knihoven, známe i papyry odkazující na komentáře v takových knihovnách (viz Otranto, R. *Antiche liste di libri su papiro*. Roma 2000, s. XXXI). Takové doklady skýtá i známý archiv Zénónův (např. P. CairZen. 59588): gymnasiarcha Démeas tu žádá Zénóna o knihy ὅπως ἂν ἔχωμεν διατριβήν, „protože už ani nemá, s kým by mluvil“. Četba tedy nepatřila jen do škol, ale poskytovala i zábavu, rozptýlení a nevíme, co pro tyto čtenáře znamenaly učené komentáře.

K výkladu o scholiích k Apollóniovi Rhodskému uvádí autorka zájem scholiasty o přízvuk, výslovnost a přídech. Zde by však uživateli, který nemá zkušenost s řeckou paleografií, posloužil odkaz na skutečnost, že přízvuky, přídechy a apostrof byly v předbyzantské době jen příležitostnou čtenářskou pomůckou a teprve od 9. stol. povinnou součástí písma (podle gramatika Héródiana, kterého autorka uvádí na s. 25 v pozn. 86). Jako pomůcka při četbě sloužily k rozdělování slov při četbě textu psaného tzv. *scriptio continua*: každý přídech označoval začátek slova, každý gravis nebo apostrof konec slova (v. Pastor Hermae V 1: „opsal jsem všechno písmeno po písmeni, nemohl jsem totiž rozeznat slabiky“). Nejde tedy jen o fonologii, ale o usnadnění správného čtení textu.

Poznámka o příbuznosti hlásek β, π, μ (s. 23-24) je dokladem restrukturace konsonantického systému, která byla dovršena v 2. stol. po Kr., a vede mne k otázce, zda to mohlo být důvodem v době, kdy se β už vyslovovalo jako [v] (doklady o tom máme např. v přepisu latinských jmen do řečtiny, např. Φλάβιος aj. a hláska b se v řečtině graficky označovala jako μπ (někdy se tento jev vysvětluje pomocí složenin: ἐμβαίνω; i v koptštině dochází před p k asimilaci n > m). Rozhodně se zde ukazuje význam scholií pro výklad historického vývoje řečtiny.

Některé zmiňované značky scholií pocházejí už z alexandrijských komentářů k Homérovi, např. ζη = ζήτει, „hledej“, znamenalo u homérských komentátorů otevřený textověkritický problém.

Pokud se týče hlavního cíle práce, totiž charakterizovat scholia jako γένος, klonila bych se k řešení K. Svobody řadit je do „užitkové slovesnosti“ jako druh užitkového textu (*Textsorte*). Za základní vlastnost literárního díla

určeného k četbě považovali literární kritici τὸ τερπνὸν καὶ τὸ χρήσιμον (Luk. *De historia conscribenda* 9,11-12; Hor., *Ars poetica* 333-344: *aut prodesse volunt aut delectare poetae*...), zatímco scholia plní jen požadavek užitečnosti.

Růžena Dostálová (Praha)

Isidor ze Sevilly, *Etymologiae X – Etymologie X.* Překlad a komentář Lucie Pultrová. Úvodní studie Hana Šedinová. Praha: Oikúmené 2010. 352 s.
ISBN 978-80-7298-410-7.

V rámci úspěšného výzkumného úkolu[1] vychází překlad další z dvaceti knih Isidorova díla *Etymologiae*, takže k jeho úplnému českému přetlumočení schází již jen vydání 8. a 17. dílu.

Obsáhlá úvodní studie k 10. knize se vyznačuje jasným plánem. Autorka studie (s. 9-129) Hana Šedinová charakterizuje dílo jako encyklopedii zvláštního rázu, jejíž specifičnost spočívá v lexikografickém charakteru a je založena na názoru, že definice obsahu slova nebo popsání jeho původu vedou k poznání podstaty věci, a jako dílo, v němž se evidentně zračí zaměření na jeho křesťanského uživatele, chtějícího rozumět poselství Bible a potřebujícího k tomu antické vzdělanostní zázemí. Blíže se autorka zabývá zvláštním postavením 10. knihy *Etymologií* v Braulionově uspořádání a poukazuje na to, že tato kniha přes svou specifičnost spočívající v tom, že se nezabývá speciální disciplínou jako ostatní knihy, nýbrž výrazy označujícími osobnostní rysy, psychické vlastnosti, schopnosti a charakterové vlastnosti, zapadá do celkové koncepce. Dále autorka této stati předkládá čtenáři historii zrodu etymologického uvažování v antice počínaje poezií přes filozofii až ke gramatikům řeckým a hlavně – v souvislosti s Isidorem – římským. Značnou pozornost věnuje Varronově výkladu o původu slov a čerpá přitom nejen z cizojazyčné odborné literatury, ale při této příležitosti obeznamuje čtenáře i se závěry nepublikované disertace Z. Pospíšilové k tomuto tématu.

[1] MSM 6198959202 Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty.

V části věnované rozboru vlastní Isidorovy etymologické metody, který zabírá podstatnou část studie (s. 51-129), nalezneme nejprve důkladné vysvětlení základního Isidorova pojmu *etymologia*. Ta je v ideální podobě chápána jako ucelený etymologický proces, jehož výsledkem a cílem je odhalení podstaty věcí označovaných slovy, a to interpretací motivace vzniku konkrétního slova, proces mající složku lingvistickou a funkci gnoseologickou. Oprávněnou pozornost věnuje H. Šedinová vybraným Isidorovým etymologickým schématům a sedm z nich popisuje zevrubněji. Představují totiž nejen obecné vzorce abstrahované z konkrétních Isidorových definic, ale jejich znalost je předpokladem správného převodu schémat při překladu, jak autorka ukazuje velmi názorně u schématu B ab A (s. 70 nn., pozn. 73, kde přináší několik případných korektur předchozích překladů).

V následujícím úseku se autorka zabývá varronovskou etymologickou metodou a podrobně popisuje pět základních způsobů a prostředků, jež jsou jazykům k dispozici pro vznik nových pojmenování, a uvádí řadu příkladů. Nejdelší úsek je tu věnován kompozitům proto, že Isidor platí za průkopníka středověké *expositio*, výkladu typu *fatigatus FATIs aGitATUS*. Možná, že některé výklady, které jsou také součástí poznámkového aparátu u překladu X. knihy, nemusely být tak explicitní, např. výklad slova *sepultus* na s. 91. Při vysvětlení adj. *piger* lze naopak postrádat Festovu interpretaci: *piget interdum pro tardari*, *interdum pro paenitere poni solet* (P.F. 235,3), jejíž první část ozřejmuje expositio *piger quasi PedIbus aeGER*.

Neméně pozoruhodná je závěrečná pasáž *Motivace působící při vzniku slov* (*cur* = *interpretatio*) navazující na stoické etymologizování a věnovaná faktorům působícím při vzniku nových slov. Autorka zde odkazuje také na spis *Principia dialecticae*, o němž se již zmínila předtím. Vzhledem k důležitosti tohoto dílka pro Isidorovo pojetí by bylo žádoucí ztratit pár slov o jeho autorství, i když pomocí odkazu na odbornou literaturu na s. 26, pozn. 50, lze základní informace získat. Z detailů bych upozornila na ojedinělý lapsus na s. 39, pozn. 96 při překladu slovesa *murmurari* i na ne zcela přesnou citaci Varrona, *De lingua Lat.* VI,67. To jsou však jen okrajové poznámky k této důkladné stati.

Latinský text s českým překladem (s. 132-307) je po stránce grafické uspořádán a rozčleněn velmi promyšleně, a to ještě přehledněji než např. u přehledné edice a překladu 12. Isidorovy knihy *Živočichové* pořízené roku 1986 J. André v Les Belles Lettres. Začíná vždy Isidorovým latinským slovem, jehož překlad je uveden v závorce, uvnitř hesla je pak uváděn v závorce kurzivou ten výraz nebo ta slova a spojení, která jsou pro Isidorův výklad daného výrazu podstatná.

Překládat Isidora není snadný úkol, zejména proto, že za jeho stručným a nezřídka jen zdánlivě jasným výkladem se skrývá zhuštěná formulace znalostí předchozí (nejen) lexikografické tradice, kterou je třeba dešifrovat. Tento překlad je kromě toho první v českém jazyce a překladatel nemá ani oporu v důkladných cizojazyčných překladech; v edici Belles Lettres, v níž již vyšlo 11 knih, desátá však stále ještě chybí.[2]

Ne tak zcela jednoduchý výklad je u lexému (53) *cognitor* na s. 165, protože sloveso *cognoscere* se může týkat nejen právního zástupce, nýbrž i soudce nebo i jiného magistráta, takže tato skutečnost by mohla být zmíněna v komentáři. Při výkladu adj. (20) *adlectus* je v komentáři na s. 146, pozn. 54 méně obratný překlad Festova textu; snad by bylo vhodnější jej přeložit volněji: „Římané říkali *adlecti* těm senátorům, kteří byli přijati do senátu z jezdeckého stavu, když byl senátorů nedostatečný počet." U adj. (58) *crassus a sagina corporis, a creando carnes* na s. 167 není nejlepší překlad druhé části „podle nárůstu svalů". Pokud se nevynoří dobrý nápad, nezbývá než přeložit jako „podle přibývání tloušťky". Jeden z překladů adj. *dehiscens* v pozn. 166, s. 176 „vyjevený" není nesprávný, ale toto slovo se spíše již užívá ve významu „udivený, vyděšený". U výrazu (93) *eunuchus*, s. 187, bych překládala adj. *inanis* spíše jako „planý" nebo „neúčinný" spíše než „prázdný". Adj. (156) *largus*, překlad v pozn. 351, s. 231, neznamená primárně tučný, nýbrž má na prvním místě význam uvedený L. Pultrovou až na místě třetím „bohatý na něco". U (159) *latro* na s. 233 je překlad slova *latus* jiný (a ne právě správný), zatímco v komentáři (pozn. 361 na téže straně) je náležitý. V latinském hesle samotném jsou nějaké nejasnosti. Isidor zde cituje Aelia Stilona: *Aelius autem „latro est," inquit, „latero ob latere, insidiator viae*." Pak ale nelze překládat takto: „Aelius ale říká: Jméno *latro* zní správně *latero* a je odvozeno od slova *latus* (kraj)." Protože jde o citát, pak *ob latere* lze chápat ve smyslu „kvůli skrývání se". V případě (182) *meretrix*, s. 249 by bylo možná vhodné doplnit „náruživost" přívlastkem „smyslnou". V případě (264) *tutor, qui pupillum tuetur* na s. 297 došlo k interferenci s moderním výrazem *tutor*; *pupillus* má význam „sirotek". U adj. *teter, ob obscura tenebrosaque vita* na s. 299 by místo „podle tajemného a temného ... života" snad bylo vhodnější spíše „podle záhadného (pochybného) a temného" ... U adj. (279) *versipellis* na s. 303 je vzhledem ke kontextu dána přednost významu „záludný"; protože však záludnost zahrnuje prvek úskoč-

[2] L. Pultrová uvádí španělský překlad J. Oroz Reta, M. A. Marcos Casquero 1982, ne však jako zdroj inspirace ke svému překladu.

nosti, snad přece jen jde spíše o význam „chameleónský“, který je však v daném díle nepřijatelný, a tedy spíše „obojaký“.

Nejrozsáhlejší složkou této části je komentář, v němž je u každé lexikální jednotky podán výklad podle jejího charakteru. Velmi často se začíná uvedením morfologické kategorie komentovaného slova a pokračuje buď potvrzením úplné nebo částečné správnosti či přesnosti Isidorovy etymologie. Následuje přesný lingvistický popis slovotvorného procesu, zpravidla s uvedením všech základních složek kompozita nebo derivovaného slova. U adjektiv se uvádějí prefixy i sufixy a tam, kde je to smysluplné, také jejich význam, zejména pak jde-li o produktivní sufixy (hlavně u adjektiv, např. *-bilis, -ilis, -osus*). Pokud je to funkční, je uváděna i indoevropská etymologie na základě slovníku J. Pokorny (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern-München 1959) a A. Ernout – A. Meillet (*Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1959[4]), a je-li to možné, tedy i etymologicky příbuzná česká slova, např. u adj. *lascivus* „láska“. Vzhledem k uživatelům nezvolila překladatelka uvážlivě nejnovější etymologické slovníky, které pracují s novější rekonstrukcí indoevropského fonologického systému, protože by nový zápis etymologie znamenal pro zamýšleného uživatele větší zátěž bez zásadního přínosu. Typově je komentář blízký komentáři zmíněné edice Isidorovy XII. knihy od J. André, je však ještě přesnější, pokud se týká lingvistické terminologie.

V komentáři nacházíme užitečné odkazy na stejné či obdobné Isidorovy etymologie v jiných knihách než v samotné knize X, na analogické etymologie u jiných římských gramatiků a autorů (především Varro, Festus, Servius), křesťanských autorů, v glosářích, často s úplnými citáty a s českou verzí.

Jistěže při takovém množství konkrétních informací není možné se vyvarovat nedopatření. S. 139, pozn. 23 – při výkladu adj. *audax* tvrdí TLL *audax* 124485 *vocabulum et vituperativum est et laudativum, illud vero saepius* (podobně Georges i Forcellini); s. 167, pozn. 133 není lat. text v odkazu na Isidorův text XII. knihy; s. 169, pozn. 141 u adj. *circumforanus* očekáváme přesnější zápis *circumforan(e)us*; s. 199, pozn. 242 *furca* se neužívala k mrskání; s. 208, pozn. 269 – bylo by lépe sjednotit s pozn. 46 a 329 a již u první poznámky připomenout charakter slovesa *genere*; s. 246, pozn. 405 – je omylem zbytečně uveden překlad verše, který je už v textu; s. 247 ve výkladu adj. *moribundus* došlo k nepříjemné diplologii u základového slovesa, i když ojedinělé doklady dotyčného tvaru existují; na s. 276, pozn. 511 je nesrozumitelné spojení franc. adj. *petit* a lat. *pisinnus*; na s. 290, pozn. 556 je příliš brachylogická formulace v závěru věty; s. 292, pozn. 566 věcný výklad sousloví *consul suffectus* není pro dobu republiky zcela správný a pro císařskou je ne-

úplný; na s. 298, pozn. 591 vhodnější než brachylogické vyjádření „spojení *turbida terribilis*“ by bylo vysvětlení delší a jasnější, aby bylo zřejmé, že prostřednictvím významu adj. *terribilis* vysvětluje Servius adj. f. *turbida*.

Errores preli jsou zcela ojedinělé a svědčí o mimořádně pečlivé redakci.[3]

Kniha má všechny další náležitosti: ediční poznámku, seznam pramenů a použité literatury, pro tento díl nepostradatelný rejstřík vykládaných slov a jako vhodný přídavek rejstřík odborných termínů užitých v úvodní stati. Jako celek ji lze uvítat jen přívětivými slovy a velmi pozitivním hodnocením.

Bohumila Mouchová (Praha)

Adam Brémský, *Činy biskupů hamburského kostela*. Překlad Libuše Hrabová. Praha: Argo 2009, 282 s.
ISBN 978-80-257-0167-6.

Nakladatelství Argo předkládá touto publikací zájemcům o dějiny raného středověku další svazek velmi cenné řady svých komentovaných překladů středověkých historických pramenů. Tentokrát jde o ukázku středověkého historického žánru českému čtenáři prakticky neznámého, totiž dějin určitého biskupského stolce od jeho polomytických počátků až do autorovy současnosti. Dějiny brémského biskupství a brémsko-hamburského arcibiskupství, které tvoří základ kroniky, ovšem přerůstají v historii celého evropského Severu, jenž až do 11. století náležel do hamburské arcidiecéze.

Tento věcný záběr díla je zásluhou jeho autora, Adama Brémského, jehož jméno známe z jediné, avšak spolehlivé citace saského kronikáře 12. století Helmolda. Díky ní rozpoznáváme Adama i jako svědka a stylistu zachované listiny brémsko-hamburského arcibiskupa z roku 1069, která ho identifikuje jako správce brémské kapitulní školy. Další informace o jeho životě pak můžeme odvodit již pouze z textu jeho historického díla. Z něho vyplývá, že přišel jako cizinec do Brém roku 1066, jako historik zde začal působit v roce 1072 a byl činný nejméně do roku 1081, možná až do roku 1085.

[3] Zaznamenala jsem následující nedopatření pro odstranění při dalším vydání: s. 156, pozn. 88 *cors*; s. 158, pozn. 96 „kterous“; s. 174, pozn. 158 „pefekta“; s. 177 u adj. *dirus* „hněvěm“; s. 188, pozn. 209 není u slovesa *fémi* správný přízvuk; s. 227, pozn. 338 gram. shoda ve větě „Více autorů chápou“; s. 274, pozn. 503; s. 294, pozn. 571 „vykládají“.

Adam dorazil do Brém ze středního Německa jako mladý vzdělaný klerik bez osobního vlivu a rodinného zázemí, jak alespoň z jeho textu vyplývá. Přinesl si však na sever vynikající vzdělání a mimořádnou sečtělost v antické i křesťanské literatuře, která vykazuje i znalost děl v 11. století doložených v Německu jen velmi ojediněle (například encyklopedie Plinia Staršího) a naznačuje možnost jeho studia v Bamberku poblíž českých hranic, kde existovala jedinečná knihovna před rokem 1024 bohatě vybavená císařem Jindřichem II. V této knihovně jsou některé Adamem používané texty jako na jediném místě Německa této doby doloženy. Zůstává ovšem nejasné, jak mohl těchto rukopisů využívat Adam Brémský po příchodu do Brém při psaní svých dějin. V každém případě mu jeho osobní kultura a literární schopnosti pomohly ke kariéře brémského kanovníka, jež byla v době jeho života pro neurozené kleriky jeho typu dostupná jen výjimečně.

Adamovo historické dílo sestává ze čtyř knih, které se velmi zajímavě liší svou formou. První kniha čerpá především z legend o prvních brémských biskupech a přejímá do jisté míry i jejich tón, druhá se opírá o nedochované záznamy brémsko-hamburského arcibiskupství, a je tak cenná i pro současnou historiografii. Částečně již kniha druhá a v plné míře kniha třetí již vychází z Adamovy autopsie a z ústních zpráv jeho současníků, mezi nimiž vyniká vikinský dobrodruh a úspěšný dánský král Sven Estridsen (vládnoucí v Dánsku v letech 1047-1076). Bez jeho osobního přátelství s Adamem a jeho ústních informací by Adamovo dílo v jeho unikátní podobě patrně vůbec nemohlo vzniknout. Nejednoznačným hrdinou třetí knihy je Adamův dobrodinec arcibiskup Adalbert (1000-1072, arcibiskupem od roku 1043). Jeho portrét s tragickými rysy osudového životního ztroskotání přední osobnosti německých dějin 11. století je uměleckým vrcholem díla. Konečně čtvrtá kniha je v rámci středověkého dějepisectví téměř ojedinělá – je geografickým a etnografickým popisem celého pobřeží Baltského moře.

Adamovo dílo jako celek je ve svém žánru diecézní kroniky výjimečné tím, že se snaží v osnově posloupnosti brémských biskupů a brémsko-hamburských arcibiskupů vylíčit dějiny všech zemí severní Evropy, jež do této arcidiecéze patřily nebo k ní přiléhaly, tedy celé Skandinávie včetně Islandu, západoslovanských kmenů a také anglosaských států na britských ostrovech. Zmiňuje zběžně i základní události německých dějin 10. a 11. století. Společným jmenovatelem celého textu je důraz na misijní činnost brémských biskupů a brémsko-hamburských arcibiskupů a na jejich zásluhy o integraci evropského Severu do středověké církve a křesťanské kultury.

Úspěchy této činnosti i historické tragédie, které tuto misii často na mnoho desetiletí zastavily nebo v řadě oblastí uvrhly zpět téměř k nulovému

bodu, prožívá Adam upřímně a bytostně, tvoří pro něj smysl dějin alespoň jeho regionu. Souboj pohanství a křesťanství ve Skandinávii a v západoslovanských územích je v jeho líčení osudovou bitvou duchovních, ale i nelítostných politických dějin křesťanské západní Evropy, jejíž výsledek byl po staletí nejistý. Tento osobní tón a na svou dobu a místo vzniku brilantní latinský styl činí dílo výjimečnou, byť až do 20. století nedoceněnou literární památkou.

Překladatelku svazku Libuši Hrabovou Adamova kronika Severu uhranula již před řadou let – roku 2001 se podílela na překladu její třetí knihy a roku 2009 dostala od nakladatelství Argo možnost přeložit Adamovo dílo celé. Její překlad je plynulý a čtivý, pro čtenáře příjemný a srozumitelný. V rámci rejstříku českých literárních stylů je ovšem nesnadné napodobit Adamův klasicizující jazyk a neupadnout přitom do archaismů nechvalně známých z překladů nejen českých klasických filologů starší doby. Překlad velmi názorně odráží složitou strukturu originálu obsahujícího řadu doplňků a scholií, které k první verzi textu dodal jak Adam sám, tak jeho pozdější opisovači.

Libuše Hrabová je i autorkou obsáhlé předmluvy svazku, která dokládá její zájem o osobnost a dílo Adama z Brém a podrobnou poučenost v moderní i starší odborné literatuře jemu věnované. Její obsah čtenáře na četbu vlastního překladu dobře připraví a orientuje ho v problematice, jejíž znalost není možné v Čechách automaticky předpokládat.

Překladatelka opakovaně zdůrazňuje výjimečně široký záběr díla líčícího dějiny celého evropského Severu. Nenastoluje ovšem otázku, zda jsou pro dnešní poznání tyto informace Adama Brémského z historického hlediska podstatné v situaci, kdy i nejstarší dějiny skandinávských národů pokrývá bohatá literatura v tamějších národních jazycích a Adam naopak své informace o nich získával pouze z ústních zpráv několika jednotlivců, především svého přítele dánského krále. Latinské písemné prameny totiž ještě ve Skandinávii neexistovaly a není nejmenší náznak toho, že by Adam některý skandinávský, natož slovanský či baltský jazyk znal; naopak je zřejmé, že se o jazykovou situaci evropského Severu naprosto nezajímal, jak překladatelka sama připomíná. V této souvislosti zaujme její poznámka o negativním postoji moderní skandinávské historiografie k Adamovu dílu, který patrně tuto situaci odráží.

Jak je pro ediční řadu nakladatelství Argo typické, je překlad doplněn podrobným poznámkovým aparátem, jehož autorkou je rovněž překladatelka Libuše Hrabová. Na základě spolehlivé znalosti moderních kritických edic latinského originálu a sekundární literatury doplňuje Adamův text mnoha podrobnostmi, daty událostí a jejich souvislostmi zřejmými až z moderního

úhlu pohledu. Velmi pečlivě komentář dokládá početné autorovy citáty z antické literatury, z Bible, z autorů patristického období a z historických textů středověkých.

Četba Adamova díla působí čtenáři, který není zkušeným historikem raného středověku, problém, který je v rámci překladu těžko řešitelný. Právě díky svému širokému úhlu pohledu toto dílo obsahuje velké množství zpráv o dějinách všech zahrnutých severských a pobaltských oblastí, přičemž se autor při četných přesunech ohniska své pozornosti nechává vést pouze časovou přímkou. Je tedy pro čtenáře obtížné vytvořit si představu o souvislostech historického vývoje určitého jednotlivého státu nebo regionu (pokud k tomu nepoužije kvalitních rejstříků svazku – viz dále). Samotný komentář mu v tom nemůže příliš pomoci, pokud by se nestal neúnosně objemným. Velmi přínosné jsou v tomto ohledu rodokmeny severských, slovanských, anglosaských a říšských dynastií a schémata jejich vzájemných příbuzenských vztahů, které překladatelka na konec svazku zařadila. Je ovšem škoda, že v perspektivě celkových dějin raněstředověké německé církve podrobněji neshrnula dějiny brémsko-hamburského arcibiskupství, které si tak čtenář musí rekonstruovat z často úmyslně nejasných údajů Adamových a z posloupnosti biskupů a arcibiskupů, jež je bez jakékoli poznámky kromě letopočtů uvedena na počátku závěrečného oddílu rodokmenů. Příslušná pasáž v předmluvě překladu při své stručnosti tento úkol plní jen obtížně. V této souvislosti by pro pochopení řady pasáží věnovaných přímo širšímu okolí Hamburku a Brém posloužila i podrobnější mapa severního Německa a západního Pobaltí.

Svazek doplňuje instruktivní výběr bibliografie a pečlivé rejstříky jmen historických osobností, kmenových celků a geografických názvů, jež umožňují motivovanému čtenáři vytvořit si i z mozaikovitého Adamova líčení představu o dějinách konkrétní oblasti, která ho zajímá.

Krutá dramata expanze skandinávských vikingů na pobřeží Severního a Baltského moře a německé říše na slovanský a pobaltský východ tvoří v Adamově vyprávění chmurný rámec v podstatě nenásilnému procesu christianizace evropského Severu, jenž po staletích peripetií dosáhl až k Severnímu ledovému oceánu a jenž fascinuje samotného autora i jeho čtenáře.

Jan Kalivoda (Praha)

Kosmas lidu britského

Geoffrey z Monmouthu. *Dějiny britských králů*. Překlad Jana Fuksová. Praha: Argo 2010. 240 s.
ISBN 978-80-257-0289-5.

První český překlad kroniky *Historia regum Britanniae, Dějiny britských králů* (dále jen HRB) je dostupný na knižním trhu zásluhou překladatelky Jany Fuksové a nakladatelství Argo přibližně od podzimu 2010.

Autorem textu je oxfordský kanovník Galfridus Monemutensis (Geoffrey of Monmouth) bretonského či velšského původu, narozený kolem roku 1100, roku 1151 ustanovený sídelním biskupem v St. Asaph a roku 1155 zesnulý.

V HRB, kterou dokončil ve třicátých letech dvanáctého století, podává britské dějiny od mytologických počátků, od narození Aeneova pravnuka Bruta, eponymního praotce Britů, a jeho cesty do země zaslíbené přes nejslavnějšího krále Britů Artuše až po jejich krále posledního, Cadualadra, jejž v okamžiku, kdy se chystá vyplout s vojskem z Bretaně, aby znovu ovládl Británii, zuboženou morovými ranami a osídlovanou Anglosasy, osloví *vox angelica* a nakáže mu, aby od výpravy upustil, neboť Bůh nechce, aby Británii dále vládli Britové.

Protože není možné věnovat se zde obšírnějšímu rozboru Galfridova kompozičního umění, upozorněme alespoň, že HRB není neuváženým nakupením dějinotvorných banalit, jakým kroniky někdy bývají. Její výstavba totiž předestírá vyprávěné události jako příběh britského národa, jenž je z historického hlediska prozatím uzavřený, ale nikdo neví, kdy se na scénu světových dějin opět navrátí. Závěr HRB je do značné míry inverzní k jejímu začátku: zatímco první britský vůdce Brutus je jako provinilec (zabil na lovu vlastního otce) vypovězen z Alby Longy, aby se v řeckém vyhnanství setkal se svými vzdálenými příbuznými, ustrkovanými potomky Trójanů, stal se jejich vůdcem a osídlil s nimi Britské ostrovy, Cadualadrus, zmíněný poslední významný vůdce Britů, opouští Británii, na příkaz z nebes zanechává své soukmenovce u svých vzdálených příbuzných v Bretani, aby nakonec přišel do Říma a jako kajícník tam zbožně zemřel. Začátek i konec je také rámován řízením osudu – zásahem shůry. Analogátem zmíněného andělského hlasu je na pohanském počátku Britů vnuknutí bohyně Diany: je to ona, která se zjeví Brutovi, spícímu v chrámu jí zasvěceném na pustém ostrově Leogetia, aby mu formou elegantně komponovaných elegických distich oznámila, kde leží jeho druhá Trója, z níž jednou vzejdou králové, kteří budou vládnout světu. Je také zajímavé pozorovat, že pozadím Galfridovy kroniky je spíše jakási temná intuice osudu než moralistní výklad dějin, s jakým k nim přistupuje

starší britský autor Gildas,[1] bez jehož opuscula *De excidio et conquestu Britanniae* je ovšem Galfridova HRB sotva myslitelná.[2]

S ohledem na svůj obsah bývá HRB považována spíše za román než za historiografické dílo.[3] Samotné označení díla jako „historia" ponechává žánrovou otázku zcela otevřenou a vedle děl historiografických evokuje zejména beletristické texty pozdní antiky s exotickými a dobrodružnými náměty, které se v Galfridově době těšily značné popularitě: *Historia Apollonii regis Tyrii*, *Historia de excidio Troiae (Dares Phrygius)*, *Historia de proeliis Alexandri Magni*. Pojímání HRB jako románu však zpochybňuje Galfridova snaha synchronizovat bájné události britské minulosti s význačnými událostmi světovými, stejně jako jeho zvyk doplňovat mezi poutavé příběhy řady jmen panovníků – o nichž nic dalšího neuvádí – jen jakoby pro historiografickou úplnost. Tato žánrová nejednoznačnost je zvláště patrná v nejpopulárnější části kroniky, v níž podává historicky první ucelené literární zpracování příběhů krále Artuše: Galfridus zde čtenáři předkládá množství motivů, které jsou svým námětem spíše románové či dobrodružné než historiografické a mnohé z nich se pak budou v různých obměnách opakovat v pozdějších románech. Galfridus je sice všechny podává v živém vypravěčském rytmu, ale zároveň velice střízlivě až úsečně a s dobrodružstvími neztrácí čas.[4] Čtenářsky vděčné příběhy nadto více než vyvažuje obšírnými a úmornými líčeními bitevních scén.

Předestřená interpretační obtíž je součástí věčného folkóru – smíme-li užít takové nadsázky – zejména britských intelektuálů, neustále bádajících, co vše je v HRB věcí historie, a co naopak dílem Galfridovy představivosti. Je-

[1] Cf. *De excidio et conquestu Britanniae*, §§ 21s.

[2] Galfridus sice Gildasovu interpretaci britské porážky jako božího trestu za hříchy ve svém díle reprodukuje, ale vyjadřuje od ní odstup tím, že ji vkládá do úst posledních dvou britských králů, cf. HRB XII, 6 § 195, XII, 15 § 203.

[3] Tak shrnuje moderní přístup k HRB např. H. Pilch v hesle „Geoffrey von Monmouth" v *Lexikon des Mittelalters*. Vyd. Beratuer, Bautier. München 1980-1999; vol. IV, s. 1263n.

[4] Srv. VIII, 19-20, §§ 137n. (příběh Artušova početí, připomínající báji o Jovovi a Alkméně); IX, 4 § 147 (Artušova zbroj – kopí Ron, štít Pridwen a meč Caliburnus, vykovaný na Avalonu); IX, 12-14 §§ 156n. (oslavy Letnic v Caerleonu); XI, 2 § 178 (nejednoznačný konec Artušův po bitvě u Camblanu – nejkřiklavější ukázka Galfridovy úsečnosti). Jediným Artušovým rytířským dobrodružstvím, které Galfridus zaznamenává, je jeho boj s lidožravým obrem na Mont-Saint-Michel (X, 3 § 165).

jich odpovědi jsou opakovaně zdrženlivé,[5] nicméně samo jejich neustálé zaobírání se touto látkou prozrazuje její podmanivou sílu, stejně jako neuzavřenost. Když byl např. ve zříceninách legendami opředeného cornwallského hradu Tintagel nedávno (roku 1998) nalezen kus břidlice s nápisem, jehož součástí je jméno začínající na Art...,[6] vzbudilo to menší mediální senzaci a následnou polemiku. Když současný renomovaný historik napíše hluboce fundovanou monografii o oné mlhavé době, v níž dle Galfridovy kroniky Artuš žil, cítí se být takřka povinen vyjádřit se k historicitě tohoto legendárního panovníka alespoň ve dvoustránkovém dodatku, když už si dovolil nevěnovat mu ani jedinou kapitolu.[7] Má zkrátka Artuš, nejslavnější postava HRB, historickou legitimaci, nebo se jedná jen o Galfridova barbarského báchorečného vetřelce, záludně vpraveného do hájemství latinské historiografie (jak Galfridovi vyčítal již Guilelmus Parvus, kronikář jen o generaci mladší než sám Galfridus)? Je HRB kronikou, nebo historickým románem? S odkazem na naznačený kontext starostí ctihodných badatelů se zde těmto otázkám nebudeme dále věnovat.

Galfridova stylistika je poměrně prostá, k čemuž se otevřeně hlásí jako ke svému úmyslu již v úvodním *locus humilitatis*.[8] Jen občas použije ve svém díle metafory, jen na dvou místech v celém díle vystřídají prózu krátké veršované úseky.[9] Aby se vyvaroval kronikářského suchopáru, používá hojně fiktivní přímou řeč, v níž podává nejen rozhovory mezi aktéry událostí, ale i státnické projevy a korespondenci.

---

[5] Např. CHURCHILL, Winston: *A History of the English-Speaking Peoples, vol. 1: The Birth of Britain,* London 1956, s. 46: „In this account we prefer to believe that the story with which Geoffrey delighted the fiction-loving Europe of the twelfth century is not all fancy. If we could see exactly what happened we should find ourselves in the presence of a theme as well founded, as inspired, and as inalienable from the inheritance of mankind as the Odyssey or the Old Testament. It is all true, or it ought to be."

[6] PATERN[–] I COLIAVIFICIT I ARTOGNOU I COL[.] I FICIT; Cf. *Celtic Inscribed Stones Project* (CISP) on-line database: http://www.ucl.ac.uk/archaeology/cisp/database/ (přístup 6. ledna 2012)

[7] Srv. SNYDER, Christopher A. *An Age of Tyrants, Britain and the Britons A.D. 400-600*. Pennsylvania 1998, s. 253-255.

[8] Prologus, §§ 2s.: *Nam si ampullosis dictionibus paginam illinissem, tedium legentibus ingererem, dum magis in exponendis uerbis quam in historia intelligenda ipsos commorari oportet.*

[9] HRB I, 11 § 16; v recenzovaném textu jsou převedeny prozaicky.

Styl a výrazové prostředky, které překladatelka volila, dobře odpovídají Galfridově střídmosti. Archaismů a knižních obratů používá velice poskrovnu[10] a nebýt látky samotné, čtenář by ani nezaznamenal, že čte středověkou kroniku, neboť volené výrazivo je často moderní,[11] ba i hovorové. Hovorové obraty se pak v překladu občas vyskytují i mimo přímou řeč, tzn. jsou vkládané do úst samotnému vypravěči (kronikáři), což na jazykově citlivější čtenáře může působit rušivě.[12]

Od roku 1844 do současnosti bylo publikováno osm edic latinského textu HRB.[13] Bohužel až poslední z nich (Reeve 2007) představuje vskutku kritické vydání standardní („vulgátní") verze HRB, vzniklé porovnáním reprezentativního výběru 17 z dochovaných 219 rukopisů. Starší edice jsou jen o má-

[10] Např. s. 42: „komonstvo" (Schulz: *tanta militia*, Griscom: *tanta familia*; II, 13 § 31); s. 50: „zběhlý v honbě i v čižbě" (*in venatu et in aucupatu*; III, 6 § 40); s. 127: „žírná země" (*terra fertilis*; VIII, 2, § 119), s. 149: „počastovali se objetím" (*mutuos amplexus saepissime inenectens*; IX, 2 § 144), s. 192: „manželka byla samodruhá" (*gravida facta fuerat*; XII, 1 § 190); zvláštně působí také to, že v celém překladu se používá většinou příčinná spojka „poněvadž" místo neutrálního „protože".

[11] Např. s. 76: „uplatňoval respektování zákonů" (*leges exercebat*; IV, 17 § 70), s. 97: „dali definitivní sbohem" (*vale dicto*; VI, 3 § 91), s. 101: „rozhodl se odložit na dobu, kdy by více upevnil svoji mocenskou pozici u ostatních národů a získal je pod svoji nadvládu" (*donec prius diuersas nationes melius potestati et familiaritati suae submisisset*; VI, 7 § 95), ibidem: „dispozice" (*dispositio*), s. 104: „náboženské vyznání" (*religio*; VI, 10 § 98), s. 111 „plánováná zrada" (*proditio*; VI, 15 § 104), s. 114: „objevili pod povrchem tůň, která způsobovala nestabilitu půdy" (*repertum est stagnum sub terra, quod eam instabilem fecerat*; VI, 19), s. 115: „aby se neoslabil můj důvtip a cit pro detail" (*ne sensus ad singula minor fieret*; VII, 2 § 110), s. 134: „pietní místo" (*platea*; VIII, 10 § 129), s. 155: „zrekonstruovat" (*renouare*; IX, 8 § 151), s. 180: „donutili stáhnout se do defenzivy" (*diffugere coegit*; X, 9 § 172).

[12] Např. s. 47: „patolízalové" (*adulatores*; III, 1 § 35), s. 60: „takže by se klidně mohl zvát bohem všech pěvců" (*ut deus ioculatorum diceretur*; III, 19 § 52), s. 74: „Římané ovládli již prakticky celý svět" (*totius orbis imperio potirentur*; IV, 14 § 67), s. 115: „podivuji se tomu, žes uznal za vhodné" (*ammiror quia dignatus eras*; VII, 2 § 110), s. 156: „vědomí, že se před ním ostatní třesou strachem, notně posílilo jeho sebedůvěru" (*extollens se quia cunctis timori erat*; IX, 11 § 154), s. 195: „nenatrefil" (*nec reperisset*; XII, 4 § 193).

[13] (1) *Galfredi Monumetensis Historia Britonum*. Vyd. J. A. Giles. London 1844; (2) *Gottfried's von Monmouth* Historia Regum Britanniae. Vyd. A. Schulz (= San Marte). Halle 1854; (3) *The* Historia Regum Britanniae *of Geoffrey of Monmouth*. Vyd. A. Griscom. London 1929; (4) *La légende Arthurienne*, vol. III. Vyd. E. Faral.

lo více než přepisem jednoho rukopisu, někdy jen selektivně srovnávaného s několika málo jinými rukopisy a někdy ještě kontaminovaného chybnými čteními z naprosto nespolehlivých edic z dob počátků knihtisku. Je vysoce pravděpodobné, že český překlad byl předán nakladatelství dříve, než vůbec mohla překladatelka mít příležitost se s touto edicí seznámit. Ve výběrové bibliografii českého překladu nalézáme toliko dvě, totiž edici Alberta Schulze („San Marte“) z r. 1854 a Actona Griscoma z r. 1929. Řada indicií pak nasvědčuje tomu, že jako předloha byly použity pouze tyto dvě a že se překladatelka přiklonila někdy k edici té, jindy k oné.

Uveďme alespoň několik příkladů. Český překlad HRB v úvodním prologu následuje Griscomovu edici tím, že uvádí dvojí dedikaci (Schulzova edice uvádí jen dedikaci první).[14] Ve druhé kapitole se při výčtu národů obývajících Británii český překlad přidržuje edice Schulzovy, když uvádí Římany, Brity, Sasy, Pikty a Skoty, zatímco v Griscomově edici představují první položku téhož seznamu místo Římanů Normané. Ve shodě s Griscomovou edicí je čtvrtá kniha českého překladu členěna do dvaceti kapitol, zatímco Schulzova edice tutéž knihu člení do kapitol sedmnácti. Schulzovu edici však oproti edici Griscomově český překlad často upřednostňuje v ortografii vlastních jmen; tak např. jméno řeky, u níž se odehrála poslední Artušova bitva, zní v českém překladu – stejně jako u Schulze – „Cambula“, zatímco v edici Griscomově se setkáváme se zněním „Camblam“, jež je bližší znění „Camlann“, s nímž se lze setkat v textu z poloviny 10. století, *Annales Cambriae*, odkud s vysokou pravděpodobností Galfridus tuto událost převzal a rozšířil.[15]

Paris 1929; (5) *Geoffrey of Monmouth:* Historia Regum Britanniae. *A variant version edited from manuscripts*. Vyd. J. Hammer. Cambridge (Mass.) 1951; (6) *The* Historia Regum Britannie *of Geoffrey of Monmouth I.* Vyd. N. Wright. Bern: Burgerbibliothek, MS 568, Woodbridge 1985; (7) *The* Historia regum Britanniae *of Geoffrey of Monmouth: The first variant version, a critical edition.* Vyd. N. Wright. Woodbridge 1988; (8) *Geoffrey of Monmouth, The history of the kings of Britain: an edition and translation of* De gestis Britonum (Historia regum Britanniae). Vyd. M. D. Reeve. Překlad N. Wright. Woodbridge 2007.

[14] Neshoduje se s ní ale – a ostatně ani s žádnou jinou existující edicí – v tom, že obě dedikace míří k téže osobě (Robertovi z Gloucesteru): překladatelka nejspíš přijala v případě druhé dedikace Griscomem uváděné různočtení bernského rukopisu, nikoli však variantu dedikace první (králi Štěpánovi), ač i tato varianta pochází z téhož rukopisu bernského.

[15] Srv. Nennius. *British History and The Welsh Annals*. Překlad John Morris. London 1980, sub anno 537, s. 85.

Takto eklektický přístup k edicím se projeví i v příkladu posledním, který zde uvedeme především jako ukázku drobných obsahových odlišností, které vykazují použité, poněkud zastaralé edice od edice poslední a nejspolehlivější, jíž je uvedená edice Reevova.

Ve dvanácté knize své kroniky vypráví Galfridus o předposledním králi Britů Cadwallonovi, který se zle nepohodl se svým přítelem z dětství Edwinem, králem northumbrijských Sasů. V bojích s ním se mu nevedlo dobře, až se nakonec musel se zbytkem svých věrných uchýlit s žádostí o pomoc k Salomonovi, králi Bretonců. Salomon v této souvislosti pronese řeč, v níž vyjadřuje Britům svou účast a objasňuje hlavní příčinu jejich těžké situace: Británie je slabá již po mnoho generací, a to od doby, kdy vojenský císař a britský král Maximianus shromáždil všechny britské muže, kteří byli s to bojovat, aby s nimi podnikl úspěšnou výpravu do Galie, a dal tak vzniknout britskému království v Bretani.[16]

V recenzovaném překladu zní Salomonova řeč takto: „Máte pádný důvod k zármutku, šlechetní mladíci z urozených rodů, když vlast vašich předků trpí v područí barbarského plemene, které vás potupně vyštvalo ze země. Zatímco ostatní národy si svá panství střeží a brání, je s podivem, že se náš lid vzdal tak bohatého ostrova a že se nedokáže postavit kmenu Anglů, které jinak považujeme za zcela bezvýznamné. *Dokud lid z mého panství v Británii žil pospolu s obyvateli z vaší části ostrova, vládce měl svrchovanou moc* nad panovníky jednotlivých provincií a nenašel se kromě Římanů nikdo, kdo by byl schopen si zemi podrobit. Ani jim by se však dozajista nebylo něco takového podařilo jen díky síle vlastního vojska, kdyby nebyla země oslabená vnitřními různicemi mezi domácí šlechtou.[17] Ale ani Římané se z vlády dlouho netěšili, brzo v bojích ztratili své vůdce a byli přinuceni zbaběle prchnout. *Když přitáhli do země pod velením Maximiana a Conana Britové, ten zbytek už se potom v budoucnu nikdy netěšil privilegiu nepřerušované linie nástupnictví na královském trůnu.* Třebaže některá knížata si podržela dávnou důstojnost předků, po nich přišlo množství daleko slabších dědiců, kteří během nepřátelských vpádů o výsadní postavení přišli. Proto mne velmi rmoutí osud vaší oslabené země, protože pocházíme z téhož rodu a i my

[16] Galfridus o těchto událostech vypráví v 12. kapitole 5. knihy HRB, vychází přitom patrně z *Historia Brittonum* (Nennius. *British History and The Welsh Annals.* Překlad John Morris. London 1980, § 27, s. 65).

[17] Ze všech edic tzv. vulgátní verze HRB se věta, která je předlohou tohoto souvětí, vyskytuje pouze v edici Schulzově (a Gilesově, neboť ta je jejím zdrojem).

se zveme Brity, stejně jako lid vaší země, a také my statečně bráníme svoji vlast, sužovanou nepřátelskými útoky sousedních národů“ (s. 195n.).

Kurzivou jsou zvýrazněna místa překladu, která jsou poněkud hůře srozumitelná. Když nyní použijeme kritickou edici téhož textu, shledáme v ní řadu odlišností, které Salomonově řeči dodávají hlubší obsahovou soudržnost a činí ji srozumitelnější. Při použití pokud možno shodných formulací stávajícího českého překladu by mohl alternativní překlad, vycházející z kritické edice, znít takto: „Máme pádný důvod k zármutku, šlechetní mladíci z urozených rodů, když vlast našich předků trpí v područí barbarského plemene, které vás potupně vyštvalo z vaší země. Zatímco ostatní národy si svá panství střeží a brání, je s podivem, že se váš lid vzdal tak bohatého ostrova a že se nedokáže postavit kmenu Anglů, které jinak považujeme za zcela bezvýznamné. Dokud lid této mé Británie (tj. lid Bretaně) žil pospolu s obyvateli vaší Británie, vládla naše stará vlast všem okolním královstvím a nenašel se kromě Římanů nikdo, kdo by byl schopen si ji podrobit. Římané pak, ačkoliv ji načas ovládli, brzo v bojích ztratili své vůdce a byli přinuceni zbaběle prchnout. Když potom Britové přitáhli do této země pod velením Maximiana a Conana, ti, kteří zůstali doma, už potom nikdy neměli takovou moc, aby si udrželi nepřerušenou vládu nad svou zemí. Třebaže si totiž mnoho jejich panovníků podrželo dávnou důstojnost předků, přišlo po nich množství daleko slabších dědiců, kteří během nepřátelských vpádů o výsadní postavení přišli. Proto mne velmi rmoutí osud vašeho oslabeného lidu, protože pocházíme z téhož rodu a i vy se nazýváte Brity, stejně jako i lid našeho království, který statečně brání zemi, již vidíte, zemi odolávající všem svým sousedům.“[18]

---

[18] HRB XII, 5 § 194: *Dolendum* ***nobis*** (S: *nobis,* G: *uobis*) *est, egregii iuuenes, patriam auorum* ***nostrorum*** (S: *uestrorum*, G: *uestrorum*) *a barbara gente oppressam esse et uos ignominiose expulsos. Et cum ceteri homines regna sua tueri queant, mirum est populum* ***uestrum*** (S: *uestrum*, G: *nostrum*) *tam fecundam insulam amisisse nec genti Anglorum, quam nostrates pro uili habent, resistere posse.* ***Cum*** *(S: dum, G: cum) gens huius meae Britanniae una cum uestratibus in uestra Britannia cohabitaret, dominabatur omnium prouincialium regnorum, nec fuit uspiam populus praeter Romanos qui eam subiugare quiuisset. Romani autem, licet eam ad tempus subditam habuissent, amissis rectoribus suis ac interfectis cum dedecore expulsi abscesserunt. Sed postquam Maximiano et Conano ducibus ad hanc uenerunt prouinciam, residui qui remanserunt nunquam eam deinceps habuerunt gratiam ut diadema regni continue haberent. Quamquam enim multi principes eorum antiquam patrum dignitatem seruarent, plures tamen debiliores heredes succedebant, qui eam penitus inuadentibus hostibus amittebant. Vnde debilitatem populi* ***uestri*** (S: *uestri*, G: *nostri*, *G1: uestri*) *doleo, cum ex eodem genere simus et sic Bri-*

Vzhledem k celkově popularizační koncepci ediční řady *Memoria medii aevi*, v níž nakladatelství Argo překlad vydalo, nelze uvedené problematické aspekty považovat za vážnou vadu. Na celkovém vyznění kroniky se jimi ostatně nic nemění. Bylo však na místě na ně poukázat, jednak aby bylo zřejmé, proč je vhodné přistupovat k jednotlivostem českého překladu s obezřetností, jednak aby poznámky tohoto druhu nebyly v recenzi pro filologický časopis oprávněně postrádány. Arci nemají a nemohou zakrýt velikou záslužnost předloženého, ve svém celku čtivého překladu. Českému čtenáři se teprve nyní dostává jednoho z nejoblíbenějších a nejčtenějších děl středověku, přičemž je dlužno vzít v úvahu, že HRB je četbou hodnou doporučení jak keltofilům či nostalgickým milovníkům rytířen, tak i čtenářům se zájmem o vývoj evropské literatury či o historii, a to nejen středověkou. Málokteré literární dílo totiž bylo tolik a v tolika ohledech vlivné a žádné neovlivnilo sebechápání poddaných jejich královských veličenstev Spojeného království Velké Británie a Severního Irska tak, jako právě HRB. Je-li možné pokládat četbu *Církevních dějin národa Anglů* Bedy Ctihodného za zvláště vhodnou k pochopení anglosaského vidění světa,[19] pak se stejným oprávněním lze označit HRB za potřebnou k pochopení Britů, a to nejen Britů jako dávných etnických předků dnešních Velšanů, Bretonců a případně Cornwallanů, ale rovněž Britů jako politického národa konstituovaného v 18. a 19. století – v době Britského impéria, kdy dávná Dianina věštba došla naplnění a étosu Galfridových příběhů se dostalo jadrného shrnutí ve známém a dodnes Brity milovaném hymnu:

When Britain first, at Heaven's command
arose from out the azure main,
this was the charter of the land
and guardian angels sang this strain:
Rule, Britannia, rule the waves:
Britons never shall be slaves!

Jan Kopecký (Praha)

---

tones ***nominemini*** (S: *nominentur*, G: <u>*nominemur*</u>) *sicut et gens regni* ***nostri, quae patriam*** (S: *quae patriam*, G: <u>*uestri, qui patriam*</u>) *quam uidetis omnibus uicinis aduersatam uiriliter* ***tuetur*** (S: *tuetur*, *G:* <u>*tuemur*</u>*, R: tuetur*).

Tučné písmo označuje místa, kde se kritická edice (REEVE 2007) odlišuje alespoň od jedné z edic použitých v recenzovaném překladu: S – SCHULZ 1854; G – GRISCOM 1929; G1 – čtení bernského rukopisu, obsažené v aparátu Griscomovy edice. Podtržený text označuje textovou variantu, pro kterou se rozhodla překladatelka.

[19] Např. II, 13.

Gallus Anonymus, *Kronika a činy polských knížat a vládců.* Překlad Josef Förster. Praha: Argo 2009, 164 s. ISBN 978-80-257-0206-2.

Další svazek ediční řady nakladatelství Argo, která v posledních letech nabízí čtenářům velmi kvalitní komentované překlady středověkých historických pramenů, nabízí první dochovanou polskou kroniku, jež je tradičně přičítána enigmatické osobnosti Galla Anonyma a která od počátku novověku zásadním způsobem ovlivňovala polskou historiografii a historické sebepochopení polské společnosti. Autorem předmluvy ke svazku je Martin Wihoda, poznámky k textu jsou společným dílem Martina Wihody a Magdaleny Moravové, která je také redaktorkou celé ediční řady.

Jméno autora „Gallus Anonymus" se poprvé objevuje teprve ve zmínce polského historika a církevního hodnostáře Martina Kromera (1512-1589), a to bez jakéhokoli odkazu na starší prameny, takže je nemožné ověřit spolehlivost tohoto údaje. Žádná jiná informace o tomto „Gallovi" není dochována a pouze několik málo podrobností jeho života je možno odvodit z údajů kroniky samotné, přičemž jejich interpretace je dodnes kontroverzní. Je zcela jisté, že Gallus nebyl Polák, nýbrž klerik z některé západní země, jenž se vydal na pouť do východní Evropy snad proto, aby tam našel ve službách tamějších místních církví uplatnění, jež mu umožnilo jeho vzdělání – vzdělání v zemi jeho původu, ať byla jakákoli, pouze průměrné, avšak na východním pomezí tehdejšího západního křesťanství tehdy téměř výjimečné. Pocházel patrně z románských oblastí Evropy, protože o Německu hovoří jako o cizí zemi a sebe za Němce rozhodně nepovažuje. Místo jeho původu a studií se tedy téměř nepochybně nacházelo na území severní Itálie nebo snad pravděpodobněji Francie. Na svých poutích potulného klerika se dostal do kontaktu s uherským prostředím, jak svědčí několik míst jeho Kroniky, a alespoň dočasného působiště a uznání se mu pak dostalo na polském knížecím dvoře, kde podle několika indicií, jež je možno odvodit z jeho díla, pobýval nejméně v letech 1112 až 1117. Jako cizinec bez jakéhokoli zázemí musel žít v neustálé nejistotě, nezmiňuje se, že by mu bylo uděleno trvalé církevní obročí, a zbývala mu jen naděje na štědrost polských církevních i světských magnátů; tato naděje však byla, jak se zdá z jeho nejasných narážek, nakonec zklamána. Nemáme žádnou zprávu o Gallově dalším osudu po roce 1118. Netušíme tedy, zda v Polsku daleko od vlasti zemřel, nebo zda se po tomto roce musel vydat na další bludnou pouť osamělého latinského stylisty hledajícího svým perem útočiště u řídce rozptýlených církevních institucí tehdejšího okraje západního křesťanského světa.

O přízeň svých polských chlebodárců se rozhodně upřímně snažil a svou kroniku koncipoval jako jeden z posledních dokladů takzvaných „národních dějin“, tedy žánru, jemuž dal počátek Flavius Magnus Cassiodorus Senator (490?-583?) svými (jen v pozdějším přepracování známými) dějinami kmene Gótů a který doznívá právě ve 12. století. Základním účelem textů tohoto žánru bylo integrovat určité dosud pro Evropu cizorodé etnikum do kultury a historických tradic západní křesťanské oikúmeny a dokázat jeho plnoprávnost a nárok na přední postavení i mezi národy, které mohly odkazovat na pozdněřímské počátky svých státních útvarů a církevních struktur. Gallus Anonymus úzkostlivě plní tyto požadavky žánru a jistě doufal, že ke spokojenosti svých hostitelů.

Jeho postavení historika bylo přitom ve druhém desetiletí 12. století na polském knížecím dvoře choulostivé. Právě na počátku jeho doloženého pobytu v Polsku dochází k brutální zápletce tehdejších polských dějin, kdy je po řadě peripetií knížetem Boleslavem III. roku 1111 oslepen jeho spoluvládce a nevlastní bratr Zbyhněv poté, co se s Boleslavem smířil a vzdal se svých ambicí a zahraniční podpory. Tomuto Boleslavovi, stojícímu pro tento čin po určitou dobu v církevní klatbě, musel Gallus věnovat své historické dílo a doufat, že v prostředí plném napětí mezi panovníkem a polskou církví a mezi různými skupinami polských velmožů dokáže najít ocenění. Svědčí v jeho prospěch, že se v mezích možného snažil o vyvážený postoj a dokázal několika náznaky vyjádřit určitý odstup vůči činům, jež ve 12. století v jeho západní vlasti již nepatřily k prostředkům mocenských sporů. Je možné, že na to i osobně doplatil tím, že mizí z dějin polské literatury tak rychle a nenápadně, jak do nich vstoupil.

Přesto dvě knihy své Kroniky ze tří věnuje právě svému současníkovi knížeti Boleslavi III., zatímco kniha první hutně shrnuje dějiny Polska od mytických počátků piastovské dynastie do Boleslavova narození. Všechny tři knihy odrážejí v často až únavných příbězích o nesčetných válečných akcích představu o polském knížectví jako ostrovu křesťanské víry obklíčeném pohany na západě, severu a severovýchodě, nebezpečnými Rusy na východě a zrádnými, naštěstí však zbabělými Čechy na jeho jižních hranicích, přičemž jediným spolehlivým sousedem Polska je uherské království.

Literární schopnosti Gallovi Anonymovi neumožnily, aby poskytl svým čtenářům mimořádný zážitek. Jeho styl je jednotvárný, formulace a stanoviska často stereotypní. Pro českého čtenáře samozřejmá potřeba srovnat jeho nadání se schopnostmi jeho současníka Kosmy Pražského nutí k závěru, že Gallus Kosmových literárních kvalit zdaleka nedosahuje. Jeho Kronika je výtvorem poctivého a snaživého literárního řemesla, který přináší většinu

dnes známých spolehlivých informací o nejstarších polských dějinách a českému čtenáři mimo jiné podává plastický obraz dědičného středověkého česko-polského nepřátelství mírněného pouze neschůdnými pohraničními horami, jež po dlouhá staletí znemožňovaly oběma protivníkům získat nad druhým trvalou mocenskou převahu.

Český překlad respektuje tuto stylistickou úroveň originálu, je moderní, plynulý a dobře čitelný. Do určité míry je mu snad možno vytknout, že někdy příliš vychází z klasické latiny při převodu syntaktických konstrukcí a nerespektuje vždy při jejich překladu úzus středověké latiny, což na některých místech originálu křivdí.

Předmluva svazku na svém počátku osvětluje snad až příliš zhuštěně celoevropskou historickou perspektivu počátku 12. století, poté podrobně sleduje vývoj názorů o známých souřadnicích života Galla Anonyma a shrnuje obsah jeho kroniky. Ve svém závěru předmluva relativně podrobně rozebírá politická východiska Kosmova pojetí českých dějin ve srovnání s Gallovými stanovisky. Pečlivý poznámkový aparát svazku spolehlivě orientuje čtenáře v detailním Gallově líčení raných polských dějin a jeho sousedů. Jsou připojeny i přehledné rodokmeny piastovské a přemyslovské dynastie a instruktivní mapa středoevropského jeviště Gallovy kroniky.

Jak historickým a kulturním významem latinského originálu, tak pečlivým zpracováním svazku ze strany nakladatelství Argo, překladatele i autorů historického komentáře má recenzovaná publikace plný nárok na soustředěnou pozornost všech zájemců o raněstředověké dějiny střední Evropy.

Jan Kalivoda (Praha)

Erasmus Roterodamus. *Institutio Principis Christiani* – Erasmus Rotterdamský. *O výchově křesťanského vladaře*. Latinský text připravil, přeložil a poznámkami opatřil Daniel Korte, předmluvu napsal Michal Svatoš. Praha: Občanský institut 2009. 191 s. ISBN 978-80-86972-47-3.

Některá díla Erasma Rotterdamského, „knížete humanistů“ (1469-1530), byla překládána do češtiny už za Erasmova života; jistě jeho drobnější spis *Enchiridion militis Christiani* (Rukověť křesťanského rytíře), snad i jeho nejznámější dílo, satirické *Móriás enkómion* (Chvála bláznivosti). V moderních překladech mají čtenáři dosud k dispozici vedle uvedené Chvály bláznivosti

(přel. R. Mertlík, Praha 1966) například výbor z Důvěrných hovorů (J. Dvořáček, Praha 1913), *Querela pacis* (Nářek míru)[1], jednu z jeho významných polemik *De libero arbitrio* (O svobodné vůli),[2] v níž reaguje na radikální reformační hnutí (M. Luther). Nyní se dostává českému čtenáři poprvé do rukou paralelní latinsko-české vydání spisu titulárně pedagogicko-politického, u nějž je ale obtížné skutečné autorovy záměry jednoznačně určit: *O výchově křesťanského vladaře*. Problém „smyslu a určení" díla je komplikován i skutečností, že Erasmus jeho první vydání (Basilej 1516) dedikoval tehdy šestnáctiletému princi Karlovi (poté 1526-1556 císař Karel V.) a druhé, prakticky nezměněné vydání (Basilej 1518) vládnoucímu císaři, Karlovu dědovi, Maxmiliánu I. (1493-1519).[3]

Předmluva Michala Svatoše *Erasmus Rotterdamský a jeho spis* O výchově křesťanského vladaře (s. 5-12) je poměrně stručná, ale spolehlivě informuje o Erasmově životě, významu jeho pobytů v Anglii, Itálii a v Basileji, o jeho osobních stycích s přáteli humanisty, charakterizuje Erasmovu tvorbu literární a jeho myšlenkový svět; větší část předmluvy je věnována poznámkám k samotnému dílu. Spis je nepochybně v tradici „knížecích zrcadel" (s počátky u Xenofonta a Sókrata), do určité míry i rétorického žánru panégyriků. Jak ale M. Svatoš dobře připomíná (i s odkazem na J. Huizinga; s. 9nn.), jde jak o dílo literární, teoretické, tak i encyklopedické, které je projevem humanistické učenosti autora i jeho snahy dále poučit už vzdělané.[4] „Pedagogické", často programově polemické a kritické, tedy v podstatě politické spisy s filozoficko-teologickými konotacemi byly od středověku běžné. I v Erasmově dílku nacházíme tedy teologicky pojatou politiku, koncepci ideálního vladaře, zdůraznění jeho vzdělání, moudrosti,[5] křesťanské lidskosti; pro křesťanského vladaře musí být vzorem Kristus (srv. s. 41: „i císař si

[1] Srv. Erasmus Rotterdamský. *Hlasatel mírových a humanistických myšlenek*. Překlad O. Chlup a J. Kopecký. Praha 1958.

[2] Erasmus Rotterdamský. *O svobodné vůli – De libero arbitrio*. Překlad K. Korteová, úvodní studie a poznámky D. Sanetrník. Praha 2006.

[3] V této posuzované edici je uvedena jen dedikace původní.

[4] Spisek je náročný velkým množství odkazů na bibli a klasické autory, z nichž největší autoritou pro Erasma jsou Aristoteles, Platón, Xenofón, Plútarchos a Seneca.

[5] Nápadné je Erasmovo pojetí filosofie jako podmínky nejlepšího vládnutí, např. str. 35: „nebudeš-li filosofem, nebudeš vladařem, ale tyranem"; str. 73: „být filosofem a být křesťanem je věcně totéž"; s. 175: „filosofií vladaře je starat se dobře o stát", apod.

nese svůj kříž"; „jeho největší zásluhou o Boha je *salus populi*"). Erasmus se projevuje lidsky jako člověk s velkým sociálním cítěním, když stále apeluje na vladařovu zodpovědnost za podmínky života lidu. Velkým Erasmovým apelem na vladaře je, jak zdůrazňuje i M. Svatoš, varování před zlem válek. V předmluvě snad mohly být více rozvedeny informace o politických poměrech Erasmovy přítomnosti, čtenáře (např. mne) by zajímalo vědět něco o dalších Erasmových kontaktech s Karlem V.; zajímavé by jistě bylo i dotknutí se otázky, jak asi Erasmus „řešil" choulostivý (přinejmenším od Dantova spisu *De monarchia*) problém vztahu císařské a církevní (papežské) moci, který se ovšem v tomto spisku nijak neodráží.[6]

Erasmus, jak se často a po právu uvádí, byl Evropanem, „občanem" idealisticky pojaté křesťanské Evropy, která ovšem fakticky neexistovala. Na s. 182/183 čteme o *stultissima nomina* jednotlivých nenávidějících se národů, která brání spojení všech ve jménu Kristově, jako křesťanů. Náboženské různosti nemusejí být důvodem války, i s Turky je možno se dohodnout (Erasmus tedy nesdílí Lutherův názor, že Turci jsou trestem božím za hříchy křesťanů). Zajímavé je, že Erasmus pokládá války za soukromý zájem vládců, kteří by neměli uvádět svůj lid do neštěstí. Erasmus se opravdu projevuje jako krajní pacifista, neuznávající ani „spravedlivé války". Byl za to silně kritizován jak svými současníky, tak o něco později zejména španělskými humanisty – právníky (de Vitoria, de Soto, Suárez aj.). Dodejme i v souvislosti s právě posuzovaným dílem, že v Erasmově 16. století diskuse o politických a právních otázkách postupně přestávají být doménou teologů a přesouvají se natrvalo do sekulární sféry (J. Bodin, H. Grotius, J. Lipsius …). Alberico Gentili (1552-1608) už zcela odpírá teologům právo do této oblasti zasahovat (*silete theologi in munere alieno…*).

Převodu originálního textu do češtiny a jeho stručného komentáře se ujal D. Korte, nyní už s bohatými zkušenostmi překladatelskými, které získával mj. na dvojjazyčné edici Isidorových *Etymologií*. S Erasmem, autorem jistě „beletrističtějším", si nyní poradil vcelku velmi úspěšně, a postaral se tak zásluţně o věrnou i čtivou českou verzi latinského originálu. Samozřejmě ne vše se vždy povedlo, proto následující poznámky.

[6] Není nezajímavé, že později, v roce 1527, byl právě Erasmus vybídnut kancléřem (!) Karla V. Mercuriem Gattinarem k pořízení nové (komentované) edice uvedeného, církví prokletého Dantova spisu (první komentář sepsal už Cola di Rienzo); Erasmus žádosti nevyhověl.

V obecné rovině se jistě každý překladatel musí rozhodovat o překladu slov tak, aby vystihl význam pojmu v konkrétní myšlenkové souvislosti: např. *imperium* nemusí být (téměř) vždy „říše“, ale také „moc“, příp. „vláda“ (ostatně moderní „imperiální“ myšlení, lišící se od představ moci v politicky rozbředlé Svaté říši římské, v době Erasmově teprve začínalo – se Španělskem a Osmanskou říší, s Anglií teprve se rozkračující k stavbě imperia); nejsem si jist, zda *veteres* lze překládat „naši předkové“; *hospites* jsou v kontextu Erasmova spisu téměř určitě spíše „cizinci“, než „hosté“. Závažnější problém je Korteho soustavné překládání Erasmova obratu *cives tui* (či *omnes tui* apod.) jako „tvoji poddaní“ (zvl. s. 72/73) , což je jistě ve skutkové podstatě správné, ale popírá to vědomou terminologii Erasmovu, která právě tento statut obyvatel odmítá: vladař má vládnout nad svobodnými (s. 95), nekřesťanské je užívání titulu „pán“ (s. 75). Ostatně stát je i u Erasma *res publica*; jestliže Erasmus nabádá: *magis decet Principem in publicis versari functionibus* (s. 168/169, 170/171), pak je sotva přijatelný překlad „vladaři se více sluší pohybovat se ve veřejných funkcích“(!), spíše jde o úkony „před očima veřejnosti“. Erasmus byl nepochybně monarchista, ale jeho ideál nese jakýsi republikánský punc (i Erasmův současník Machiavelli byl obdivovatelem římské republiky, jeho *il principe* je pojat v docela ciceronském smyslu). Erasmus dokonce uvažuje o přednostech „smíšené ústavy“.

Je tu možno uvést případy chybného, či jen prvoplánového převodu originálního textu do češtiny, příp. drobná, ale věcně významná opomenutí. S. 44/45: *ut respondeas archetypo tuo* – „ že odpovídáš onomu … vzoru“ (tj. Kristovi): nebylo by lépe, „abys odpovídal…“? S. 46/47: *incorruptus Principis animus* – „čistý vladař“? Spíše: „čestný charakter vladaře“; na s. 49 smysl přesněji vyžaduje „někteří z pohanů“; s. 78/79: Kristus se svou známou odpovědí „Dejte císařovi, co je císaře …“ „nevysmál úkladné otázce“ (*eludens invidiosam quaestionem*), ale spíše ji „odrazil“, „vyhnul se jejímu úskoku“; s. 62/63: … *si quottidie nitatur* (tj. vladař) *se ipso melior evadere* – „každodenně se snaží stát se lepším, než je sám“, lépe by bylo: „snaží se stát se den ode dne lepším (a lepším)…“; s. 80/81: „mezi vladařem a lidem panuje vzájemný obchod“ (*est mutuum commercium*), jistě spíše „probíhá vzájemný obchod“, ale možná jde o „smlouvu“; o něco níže na téže stránce: Aristotelés nehovořil o „zacházení s otroky“ (*ut utare servis*), ale o jejich „využívání“; na s. 87 v překladu vypadlo, že Bůh Šalamouna chválí „právě jako moudrého“; na s. 93 (dole) překlad nevystihuje smysl: jednoznačnější by bylo, že někteří „králové“ (ve srovnání s uvedenými „tyrany“), si nezaslouží být nazýváni „ani tyrany“, tj. jsou horší než tyrani! Na s. 103 je titul *Invictissimus* přeložen opravdu brutálně („Nejnepřemožitelnější!?“), posta-

čuje jistě „Nepřemožitelný“ (srov. v dedikaci); na s. 105 je zase pro titul *Serenissimus* („Nejjasnější“) neúnosně zvolen „vysvětlující“ převod „Velký klid“; s. 134/135: *hospites amicorum et cognatorum auxilio destituti* – „hosté jsouce připraveni o pomoc přátel a příbuzných“, spíše „cizinci, nemohouce se spoléhat na pomoc …“; na s. 136/137 musí být: „dobře sepsané zákony se pro jejich špatnost (tj. úředníků, ne zákonů samotných!) stočí jinam“; na s. 112/113 má být „bez menšího studu“ (*minore pudore*); vladař si má přátele „navykat“, ne „oblibovat“ (*assuefaciat Princeps* ….); s. 140/141: zločiny nevyplývají ze „škodlivých mínění o světě“, nýbrž ze „špatných, zvrácených soudů“ (*ex vitiosis opinionibus*); s. 146/147: *proinde acrius puniant (leges) violatum pauperem quam offensum divitem* – „ať proto zákony přísněji trestají poranění chudáka, než ublížení bohatému“, lépe obecněji „násilí na chudákovi“; s. 160/161: *belli molimina* znamená spíše „prostředek k válce“ než válečné úsilí; s. 178/179: *est omnino bellum aliquod iustum* – „některá válka je celkem spravedlivá“, dle smyslu spíše „naprosto spravedlivá“. Uvedené kritické poznámky mi však nebrání znovu konstatovat, že Korteho překlad je vcelku velmi dobrý a výstižný vůči originálu.

Poznámky, číslované průběžně (1-303), jsou věnované téměř výlučně uvedení citací míst z bible a klasických autorů, na které se Erasmus ve svém textu jmenovitě odvolává. S touto volbou je tedy komentář velmi úsporný, neboť kromě pramenných textů, uváděných v případě antických autorů v originálu řeckém/latinském s překladem do češtiny, najdeme v poznámkách už jenom užitečné stručné informativní medailonky o antických autorech či jiných osobnostech, jen výjimečně ale věcné komentáře k textu samotného Erasma. Je ovšem třeba říci, že na řadě míst by si čtenář alespoň stručné informace k reáliím Erasmova textu zasloužil, zmiňme např. s. 16/17, kde je zmíněn předčasně zemřelý Filip (Sličný), otec Karla V., aniž by se rodinné okolnosti objasnily; na s. 56/57 bychom čekali vysvětlení překladového rozporu, když se v latinském textu hovoří o včelím králi (*rex*), v překladu se (věcně správně) objevuje včelí královna. Nicméně i poznámkový aparát ve stávající podobě byl jistě velmi pracný a je třeba ocenit jeho užitečnost pro poznání obrovské Erasmovy sečtělosti a způsobu jeho použití i „pohanského“ materiálu jako exempla pro křesťanské výchovné účely.[7] Několik

[7] Ostatně i Karel V., vládce říše, „nad níž slunce nezapadá“, se chtěl nechat inspirovat římskými příklady: na jeho vlastní žádost sepsal v r. 1524 františkán Antonio de Guevara fiktivní životopis císaře Marka Aurelia jako modelovou příručku pro vládnoucího křesťanského císaře (*Libro áureo*).

poznámek: medailónek pro Plútarcha se objevuje až na s. 107 (pozn. 198), i když první citace Plútarcha je už na s. 16; v pozn. 145 (s. 81) místo Kýros má být Kroisos; v pozn. 175 (s. 99) je jistě jen omylem Karneadés určen jako stoický filosof; v pozn. 225 (s. 112) mohlo být poznamenáno, že Erasmus se mýlí se jménem Alexander Mammaea (pokud nejde o textověkritický problém); v pozn. 260 (s. 142) mají být *agoránomové* (na prvním místě); v pozn. 298 (s. 178 n.) není zcela dobře vystižen vztah Augustinův k Ciceronovu pojetí „spravedlivé války" (*bellum iustum*).

Je velmi dobře, že bylo českému čtenáři v této odborně postavené a přitom naprosto přístupné formě nabídnuto další Erasmovo dílo. Znovu si uvědomíme, jak tento humanista, který nikdy nezastával žádnou politickou, diplomatickou ani úřednickou funkci, byl tedy čistě kontemplativním člověkem, dokázal bystře pozorovat svět, precizně formulovat své soudy o něm a s vysoce kritickým duchem konfrontovat svět, jaký je, s tím, jaký by být měl. V tomto smyslu zůstávají mnohé pasáže v tomto spisku překvapivě aktuální.

Václav Marek (Praha)

***Paní moře. Řecké pohádky*.** Překlad Markéta KULHÁNKOVÁ. Praha: Argo 2010. 232 s. ISBN 978-80-257-0199.

Po výboru *Řecké pohádky, bajky a anekdoty*, který přeložili P. Šourek a D. Kostomitsopoulos pro nakl. Dauphin v r. 2000, vychází nyní druhý výbor, který M. Kulhánková připravila podle antologie více než padesáti pohádek vydaných v Ústavu novořeckých studií M. Triandafyllidise v Soluni r. 2001. Překladatelka vybrala z této knihy dvacet osm pohádek, které mají našim čtenářům, ale i odborníkům folkloristům reprezentovat tento druh prozaické folklórní tvorby.

Evropští badatelé projevili zájem o řecké pohádky zvláště v období řeckého boje za svobodu. Zde je třeba připomenout, že řecký název pro pohádku – *paramythi* – se může odvozovat od spojení slov *para* a *mythos*, tedy „vedle mýtu", nebo od slova *paramythia*, „útěcha". Řecká folkloristika založená tehdy N. Politisem usilovala po Fallmerayerových pracích popírajících souvislost nového a antického Řecka o prokázání souvislosti novořeckých pohádek se starověkými mýty. Současná řecká folkloristika už z těchto předpokladů nevychází a bere v takových případech např. v úvahu i vliv školy.

Existenci pohádkových motivů ve starověké mytologii ovšem není třeba popírat (srv. Homér v *Odysseji*: Kyklóps, Kirké; Hérodotos). Novořecké pohádky někdy převzaly jména starověkých mytických bytostí, např. neraidy, které tu nejsou už dcerami boha Nérea, ale mořskými pannami a odpovídají spíše slovanským rusalkám, existuje tu Charos jako jezdec na černém koni a Hádés jako označení podsvětí.

Charakteristickým znakem řeckých pohádek jsou úvodní nebo závěrečné verše, které někdy svědčí o vyprávění pohádky shromážděnému publiku (s. 57: „Dobrý večer, panstvo, vítejte"), závěr zpravidla ujišťuje o šťastném konci (s. 116: „žilo se jim velmi dobře / nám však tady ještě lépe"). Vypravěčem pohádky je zpravidla stará žena, jak to ostatně uvádí už Platón v *Ústavě*.

Vedle postav známých i z našich pohádek (princové, princezny, venkovští chasníci) se objevují i draci, ale nejsou to vždy jen nebezpečná zvířata, nýbrž i lidé (*drakos* = obr). Jako stopy turecké nadvlády tu nacházíme i tituly tureckých úředníků – vezír, *kádí* = soudce, *divan*, nebo boháčů *(*bohatý žid je loďař).

Spíše než pro starověk svědčí tedy pohádky pro život ranější novodobé řecké společnosti (venkovští popové), ale objeví se i historické postavy, např. Alexandr Veliký. V řeckých pohádkách najdeme i motivy známé z obecných evropských pohádek, např. dvanáct měsíců, Popelka apod. Zajímavé je zdůrazňování osudu v životě člověka. Můžeme tu uvažovat o vlivu islámu za turecké nadvlády. Některé pohádky z přeložené sbírky musejí být poměrně mladé – i žena tu umí číst a psát.

Jako doklad vlivu pohádek na vznik řeckého helénistického románu lze uvést román Xenofónta z Efesu – královský pár tu nemá jména, hrdinové románu, dvojice milenců, jsou mladí a krásní, osud je rozdělí a na konci se šťastně sejdou, a jak praví autor, „jejich další život byl nepřetržitou slavností" – stejně jako v pohádce.[1]

[1] Dovolila bych si tu zmínit se o článku v *Lidových novinách* z 23. 12. 2011 o *Ekonomických pohádkách*, které napsal M. Řepa pro Institut praktické ekonomie a které ukazují neskutečnou a nepravdivou stránku pohádek: jak lze snadno nabýt bohatství, jak hrdinům stačí k úspěchu štěstí a náhoda, kdežto píle je jim na obtíž. Autor by se asi podivil, kdyby zjistil, že podobně se o pohádkách vyjádřil už Platón: „báje, které vyprávíme dětem, jako celek jsou lži, ale obsahují částečně i pravdu" (*Ústava*, 377 a).

V posuzovaném případě se nemůžeme zabývat vztahem jazyka překladu k původnímu textu, poněvadž ten byl podán v příslušném nářečí a převeden už řeckou vydavatelkou do dnešního oficiálního jazyka, proto se recenzent může jenom pochvalně zmínit o zvoleném stylu, zejména překladu vložených veršů.

Růžena Dostálová (Praha)

Růžena Dostálová, *Geografie a mýty v Dionysiakách Nonna z Panopole*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010. 202 s. ISBN 978-80-86818-96-2.

Básník Nonnos z Panopole poutá badatelský zájem různými otázkami. Zkoumá se samozřejmě vzájemný vztah dvou jemu připisovaných textů – mytologického eposu *Dionysiaka* a hexametrické *Parafráze Janova evangelia* – a s tím související otázka, zdali Nonnos konvertoval ke křesťanství po sepsání *Dionysiak*, nebo zdali jsou *Dionysiaka* spisem křesťanského autora. Zkoumají se prameny, které autor užil k sepsání *Dionysiak*, přičemž se čím dál tím více berou v úvahu také prameny latinské. Diskutuje se také o možné totožnosti autora s některou ze známých osob tohoto jména z 5. stol. po Kr. Nedávno vydaná práce Růženy Dostálové tvoří nedílnou součást řady těchto odborných diskusí. Její podstatná část byla sepsána v roce 1958 jako autorčina kandidátská práce (kvalifikační práce pro získání titulu CSc.). Nebyla sice nikdy dříve zveřejněna jako celek, ale jednotlivé její kapitoly vycházely v české nebo německé verzi na různých místech v letech 1955-1994 a byly též citovány v pozdějších odborných diskusích.

Kniha se člení do tří hlavních kapitol. První z nich obsahuje studii o jménu Nonnos, o dataci Nonnova života a o tehdejší náboženské situaci. Autorka uvádí nápisné doklady a soudí, že jméno Nonnos by mohlo být keltského původu. Domnívá se však, že o národnosti svého nositele nic nevypovídá, protože bylo v Nonnově době velmi rozšířené a stalo se oblíbeným jménem, které křesťané přijímali při křtu. Mohlo by proto naopak svědčit o Nonnově náboženství. V další části této kapitoly se proto autorka věnuje otázce básníkova náboženského přesvědčení. Vychází přitom z datování jeho životní a tvůrčí akmé do poloviny 5. stol. po Kr. a z obecně přijímaných předpokladů, že pocházel z hornoegyptské Panopole a studoval právo v Bejrútu. Ukazuje na základě dobových zpráv, že obyvatelstvo obou oblastí bylo v tehdejší

době (po Theodosiově protipohanském ediktu z r. 391) již silně christianizováno, na druhou stranu však i mezi mnoha křesťany nadále přetrvával zájem o magii, astrologii a mystéria a pověrčivé obavy z vlivu a moci pohanských božstev. Pro nedostatek starověkých biografických zpráv o Nonnovi sice autorka váhá otázku jeho náboženství uzavřít pozitivním tvrzením, avšak domněnku, že nebyl konvertitou, nýbrž již od počátku básnické dráhy křesťanem, pokládá na základě dobové situace a nepolemického tónu jeho básní za pravděpodobnější.

Druhá kapitola tvoří jádro práce. Autorka v ní zkoumá Nonnovy geografické znalosti a uvažuje, jak může jejich posouzení přispět k určení autorových pramenů a zda může napomoci k objasnění jeho životní dráhy. Tato kapitola je rozdělena podle lokalit. V Nonnově líčení Egypta autorka identifikuje většinou tradiční údaje známé z geografické a mytografické literatury. Několik drobných inovací v *Parafrázi* (popis Lazarova těla jako mumie a podrobné líčení egyptské lucerny) prý však svědčí o autorově osobní znalosti Egypta, a autorka se proto domnívá, že starověkou tradici o Nonnově egyptském původu lze přijmout.

Dále se autorka věnuje jednotlivým blízkovýchodním lokalitám, nejprve stručně Bosporu a Kilikii a potom velmi obšírně syrským městům Tyru a Bejrútu. Konstatuje, že líčení obou těchto měst jsou komponována v souladu s rétorickými zásadami pro oslavu města a využívají starších předloh. Upozorňuje však také na to, že básník musel být dobře obeznámen s lokalitou a místními tradicemi. Kloní se k názorům ostatních moderních filologů, že Nonnos v Sýrii pobýval, a možná dokonce studoval na bejrútské právnické škole. Tomu nasvědčuje samo zařazení bejrútských bájí do vyprávění o Dionýsově tažení, které je jinak komponováno podle itineráře tažení Alexandra Velikého a pobyt v Bejrútu do něho nezapadá; hypotézu o autorových zdejších právnických studiích podepírá i skutečnost, že Nonnos věnuje zvláštní pozornost i samotné bejrútské právnické škole. Autorka si poté všímá též zapojení příběhů z arabského (Lykúrgos) a asyrského (Stafylos) okruhu.

Následující část kapitoly je věnována Indii a autorka v ní dospívá k závěru, že Nonnovy znalosti o Indii jsou čerpány především z epiky a jeho informace se shodují se zprávami pozdějších alexandrovských legend.

V závěrečné části druhé kapitoly provádí autorka analýzu 13. zpěvu *Dionysiak* obsahujícího katalog Dionýsových vojsk, ve kterém se Nonnos těsně přidržuje nejprve druhé knihy Homérovy *Íliady* a v druhé části Dionýsiových *Bassarik*. Své zdroje příležitostně obměňuje a rozšiřuje na základě jiných pramenů (Kallimachos, Euforión), které se autorka v textu pokouší určit.

Jako dodatečný apendix druhé kapitoly je připojena původně samostatná studie srovnávající *Dionysiaka* s řeckým románem, v níž autorka navazuje na řadu badatelů, kteří podobné analýzy prováděli již dříve. Dospívá k závěru, že Nonnovo dílo má s románem řadu společných stylistických prvků, které se mohou zakládat i na tom, že obě tradice měly společný vzor v literatuře o tažení Alexandra Velikého. Zároveň na základě srovnání Nonnových popisů Stafylova paláce a Élektřina paláce a zahrady s homérským popisem zahrady a paláce Alkinoova (*Od.* VII 84nn.) a s obdobnými ekfrasemi byzantskými autorka konstatuje, že Nonnovo líčení v mnohém odpovídá již byzantským ideálům paláce a byzantskému vkusu.

Třetí a poslední kapitola byla napsána dodatečně při příležitosti vydání knihy. Aktualizuje publikaci s ohledem na současné bádání a obsahuje přehled řešení hlavních nonnovských otázek za dobu od sepsání práce do jejího vydání (přesněji za léta 1958-2006). Není to jediný aktualizující prvek. Kromě toho byla na závěr subkapitoly o Nonnově jméně připojena sumarizace Hanssensovy studie na toto téma z roku 1960[1] a k původnímu seznamu literatury je doplněna výběrová bibliografie nonnovských prací vyšlých v letech 1958-2006.

Vydání této publikace byl chvályhodný čin. Jedná se sice z převážné části o více než padesát let starý text, nicméně jeho hodnota časem neutrpěla – spíše naopak. Proto je milé, že poté, co některé dílčí kapitoly takříkajíc obletěly svět, mohly zakotvit ve svém původním kontextu a předvést se také širší české veřejnosti ve svém originálním jazyce. Cena studie je také v tom, že obsahuje velké, někde snad skutečně vyčerpávající bohatství pramenného materiálu a ve spojení s oběma bibliografickými seznamy může být v našem prostředí dobrým východiskem pro další studia básníkova života a díla.

Jiří Pavlík (Praha)

[1] HANSSENS, J. M., Nonnos, Nonna et Nonnus, Nonna. *Orientalia Christiana Periodica*, 1960, 26, s. 29-41.

Luděk Václav Wellner, *Ptolemaiovci. Z makedonských hor na trůn faraonů*. Praha: Epocha 2011, 435 s., 24 barevných fotografií, ill. ISBN 978-80-7425-070-5.

Ing. Luděk Václav Wellner studoval na stavební fakultě a na fakultě architektury ČVUT a podílel se na rekonstrukcích významných pražských památek, mj. Břevnovského kláštera, Staroměstské radnice a Valdštejnského paláce. Již od mládí projevoval zájem o kulturu starověkého Egypta a od roku 1994 spolupracuje s Egyptologickým ústavem UK. Zúčastnil se několika expedic na archeologickou lokalitu tohoto ústavu v Abúsíru a podílel se na dokumentaci nalezených artefaktů. Je rovněž členem Společnosti přátel starověkých civilizací při Národním muzeu. Věnuje se také spisovatelské činnosti. V roce 1997 publikoval historický román z řeckoegyptského prostředí *Právo azylu* a v současné době připravuje k tisku román *Poslední z faraonovy družiny*.

Svých znalostí dějin starověkého Egypta a své spisovatelské erudice využil při přípravě faktografické publikace o historii královského rodu Ptolemaiovců. V úvodu (s. 17-23) se zmiňuje o slavné minulosti faraonů, o Alexandrově příchodu do Egypta i o hlavních pramenech k dějinám ptolemaiovské říše. V první kapitole (s. 24-45) podává stručný výklad o vládě Filipa II. a o tažení Alexandra Velikého, v druhé kapitole (s. 46-75) líčí boje diadochů a od třetí do šestnácté kapitoly (s. 76-370) pojednává o činnosti ptolemaiovských vládců, od zakladatele dynastie Ptolemaia I. Sotéra až po porážku královny Kleopatry spjaté s Markem Antoniem v bitvě u Aktia, po níž „Ptolemaiovci odcházejí ze scény".

V přílohách (s. 371-435) uvádí rodokmeny jednotlivých helénistických dynastií (Ptolemaiovců, Seleukovců, Antigonovců, Antipatrovců, Attalovců a Lýsimachovců), chronologii vládců jednotlivých dynastií, zaznamenává stavební aktivitu ptolemaiovských vládců a připojuje podrobnou synchronickou tabulku hlavních událostí v jednotlivých částech helénistického světa. Ve stručném výčtu základní odborné české i zahraniční literatury o helénismu uvádí také překlady hlavních literárních pramenů (Polybia, Livia, Plútarcha a Pausania) v Antické knihovně a upozorňuje na některé webové stránky, které mají vztah k této tematice.

Ptolemaiovci nevládli jen v Egyptě, nýbrž zasahovali často velmi aktivně do událostí odehrávajících se v ostatních helénistických oblastech. Vedli války zejména se Seleukovci o území tzv. Koilé Sýrie a Palestiny, měli četné kontakty a konflikty s Antigonovci i s Attalovci, měli své zájmy v Řecku i v oblasti Egejského moře. L. V. Wellner je někdy stržen i zajímavými osu-

dy jednotlivých vládců, kteří měli s Ptolemaiovci jen málo společného, např. épeirský vládce Pyrrhos (s. 124-126). Když se dostává do problematiky, která je na okraji jeho hlavního tématu, ocitá se leckdy na tenkém ledě.

To platí například o jeho velmi jednostranném a zkresleném výkladu o činnosti spartského krále Kleomena III. (s. 156-158). O sociálním hnutí v helénistické Spartě, které zahájil již Kleomenův předchůdce Ágis IV. a které mělo četné dozvuky ještě na sklonku 3. a na počátku 2. století, existuje rozsáhlá odborná literatura.

Na s. 186 autor prohlašuje, že „se šeptalo", že achajský politik Arátos zemřel „nikoli bez přičinění" makedonského krále Filippa V. Jak uvádí Polybios (VIII 12, 2-5), byl Arátos přesvědčen o tom, že má být na pokyn tohoto vládce odstraněn. Z výkladu téhož historika (XV 33, 6-10) se dovídáme, že nenáviděný správce trůnu za nezletilého Ptolemaia V. Agathoklés a stejně i jeho matka a jeho sestra i další příbuzní byli brutálně zavražděni na alexandrijském stadionu (s. 194). Správce Kyrénaiky Filammón byl však ubit rozvášněným davem ve svém domě a stejně skončil i jeho syn a jeho manželka (XV 33, 12).

Na s. 261 autor uvádí, že po smrti Ptolemaia VI. Filométora v roce 145 provolalo vojsko novým králem jeho mladšího syna, který je někdy označován jako Ptolemaios VII. Neos Filopatór. Novější výzkum však vedl k závěru, že to je pouhá fikce a že bezprostředním nástupcem se stal Filométorův mladší bratr označovaný přídomkem Euergetés II. Viz Chauveau, M. Un été 145, *BIFAO* 1990, 90, s. 135-168; 1991, 91, s. 129-134. Jeho výklad jednoznačně přijímá Werner Huß ve svém stěžejním díle *Ägypten in hellenistischer Zeit, 332-30 v. Chr.,* München 2001: označuje Filométorova nástupce za Ptolemaia VII. Euergeta II. a mění pak i čísla dalších ptolemaiovských vládců (srv. mou recenzi, *Eirene*, 2003, 39, s. 296 a mou poznámku v hesle „ptolemaiovská říše" v *Encyklopedii dějin starověku,* Praha 2008, s. 373).

Při četbě knihy jsem narazil na řadu menších nedopatření a chyb. První manželka Ptolemaia I., Artakama, s níž se oženil při proslulém hromadném sňatku předních makedonských velitelů s urozenými ženami perské říše v Súsách v roce 224, je uvedena (s. 77 a 78) v latinizovaném znění Artacama, přejatém zřejmě z některé anglické publikace.

Netrvám jednoznačně na označování délek v přepisu řeckých jmen do latinky. Pokud však autor čárky uvádí, měl by je uvádět na patřičných místech. Ostrov u pobřeží Attiky se nazývá Patroklú, ne Patróklu (s. 128 a mapka na s. 129). Na téže straně se hovoří o opěrných ptolemaiovských bodech „v Koroni, Rhamnu a Methané". Koroni je ovšem dnešní obec na místě starověkého Rhamnúntu. Na s. 129 je athénský velitel označován jako Chrémonidés

místo Chrémónidés. Středisko aitólského spolku se nazývalo Thermos nebo Thermon. Na s. 154 je uveden latinizovaný tvar Thermum. Přístav na území Lakónie, z něhož se vypravil spartský král Kleomenés III. po porážce v bitvě u Sellasie do Alexandrie, se nazýval (a dosud nazývá) Gytheion, nikoli Gynthie (s. 158). Aitólský politik, jenž se v roce 217 vyslovil pro jednotu všech Řeků a varoval před hrozícími mraky ze západu, se nazýval Ageláos, nikoli Agéláos, jak je uvedeno na s. 169, 250, 370. U města zvaného Mallos (v Kilikii) vypadlo jedno „l" (s. 199).

Démétrios byl mladší syn Filippa V., nikoli jeho nejstarší syn, jak se uvádí na s. 201. Na téže straně je syn a nástupce Attala I. označen jako Eumenés I., místo Eumenés II. (správně na s. 215 a 244). Útěk egyptských rolníků z půdy je označován v řeckých pramenech jako *anachórésis*, nikoli *anachorésis* (s. 213). Město Sais, stejně jako město Naukratis nemají v řečtině v genitivu koncovku *-idos*. (s. 214). V češtině je proto nutno uvádět 2. pád ve tvaru Saie, Naukratie. Tempé nebylo město (s. 210), nýbrž je to i dosud údolí vedoucí ze středního Řecka směrem k Olympu. Perseův syn Alexandros, jenž se dostal spolu se svým otcem po bitvě u Kynoskefal do římského zajetí, se nestal „úspěšným státním notářem" (s. 233), nýbrž působil, jak uvádí Plútarchos v *Životopise Lucia Aemilia Paulla* (37), jako dovedný písař (*hypogrammateus)* nejvyšších římských úředníků.

Velekněz jeruzalémského chrámu Óniás III. byl přívržencem Ptolemaiovců. Jeho stoupenci jsou někdy označováni jako *Óniadai*, což nelze do češtiny překládat jako Óniadovci (s. 235). Ostatně v dalším výkladu o něm a o jeho synovi Óniovi IV., jenž později působil aktivně v židovské komunitě v Egyptě, pak autor (s. 245, 261) hovoří jako o Óniášovi. Andriskos, jenž se vydával za Perseova syna, porazil římskou legii, jíž velel Publius Iuventius Thalna (s. 250). Velitel, jenž nad ním pak zvítězil, se nazýval Quintus Caecilius (nikoli Cecilius) Metellus (s. 251).

Přes tyto kritické připomínky považuji Wellnerovu publikaci za zdařilý výklad o ptolemaiovských králích, o jejich střetání s okolním helénistickým světem a pak i s Římany. Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů, kteří v ní najdou celou řadu poutavých příběhů, seznámí se s aktivitou tehdejších egyptských vládců a na základě příloh i četných ilustrací, map i grafů v textu se poučí zejména o stavebních památkách pocházejících z této doby.

Pavel Oliva (Praha)

Michal Mašek, ***Encyklopedie řecko-baktrijských panovníků z pohledu jejich mincí.*** Praha: Nakladatelství Libri 2010. 395 s. ISBN 978-80-7277-450-0.

Jak uvádí ve své předmluvě k posuzované knize V. Marek, do rukou českých čtenářů se poprvé dostává publikace, která přináší podrobné a zasvěcené poučení o dějinách odlehlých východních oblastí helénistického světa „v prostoru východního Íránu, Afghánistánu a přilehlých částí Indie a střední Asie" (s. 9). Zde ve 3. až 1. století př. Kr. vzniklo a rozvíjelo se několik státních útvarů, které tvořily vzdálenou výspu řecké civilizace, jež zde plodně zapustila kořeny a nemalou měrou kulturně ovlivnila místní prostředí (připomeňme jen dlouhá staletí trvající tradici tzv. gandhárského umění). Název práce nepostihuje zcela celkový rozsah tématu, které autor zkoumá. Nezabývá se totiž pouze řecko-baktrijským královstvím, nýbrž svůj výklad zasazuje do širšího kontextu historického vývoje před jeho vznikem a zejména se důkladně věnuje také indo-řeckým panovníkům, kteří vládli ve vzdálených končinách na pomezí dnešního Pákistánu a Afghánistánu.

Po stručné historicko-geografické charakteristice výše uvedených oblastí podává autor přehled jejich historického vývoje počínaje dobou, kdy byly součástí perské říše. Dále připomíná tažení Alexandra Velikého a vládu Seleukovců. Následuje stručný výklad o indických dějinách 7. až 3. století př. Kr. Již v těchto krátkých kapitolách nalezneme vyobrazení a popisy mincí, které byly raženy v místních mincovnách, resp. těch, které tam byly v oběhu.

Mince a mincovní nálezy jsou ostatně stěžejním předmětem Maškova zájmu v hlavní části práce věnované řecko-baktrijským a indo-řeckým králům. Je tomu tak proto, že právě numismatický materiál tvoří nejdůležitější pramen poznání jejich vlády. Autor vychází též z narativních pramenů, jež nás ovšem seznamují takřka výhradně jen s počátečním údobím dějin této oblasti, a to značně kuse. Spíše okrajově informuje rovněž o archeologických výzkumech, zejména o lokalitě Aj Chanúm v Baktrii (s. 47nn.).

Výkladu o jednotlivých panovnících a jejich ražbách předcházejí tři kapitoly, které v obecnější rovině charakterizují mincovnictví sledované doby a oblasti. První informuje o hmotnostních standardech řecko-baktrijských a indo-řeckých mincí a podává přehled všech doložených nominálů, druhá se věnuje ikonografickým prvkům na lícních a rubních stranách těchto mincí, rubním značkám (jejich přehled autor uvádí v závěru své práce, s. 367nn.) a přeražbám a konečně třetí obsahuje charakteristiku a přehled mincovních nálezů.

Hlavní částí publikace je chronologický přehled všech známých panovníků, kteří v Baktrii a okolních oblastech vládli. Každému je věnován samostatný medailon, v němž autor shromáždil dostupné údaje o politických a vojenských událostech doby jejich panování a o rozsahu území, které ovládali. V mnoha případech jsou ovšem medailony velmi stručné, neboť o vládě některých tamních králů informace takřka chybí. Všímá si také příbuzenských vztahů, které je spojovaly, přičemž vychází především z jejich mincí, které ovšem ne vždy umožňují jednoznačné závěry. Právě charakteristika ražeb, které tito panovníci emitovali, tvoří v mnoha medailonech hlavní náplň výkladu. Po přehledu panovníků následuje celkový katalog všech ražeb se standardním popisem. Většina mincí je v katalogu zobrazena v měřítku 1:1 v černobílém provedení. Krásu vybraných mincí může čtenář obdivovat také v barevné příloze, kde jsou jejich fotografie zvětšené, takže lépe vyniknou detaily jejich uměleckého ztvárnění.

Součástí knihy je výběr z relevantních písemných pramenů v českém překladu, kde jsou mj. ukázky z díla Iustinova, Polybiova a Strabónova a rovněž ze staroindického spisu Milindapaňha, který se dotýká vlády krále Menandra I. (2. století př. Kr.). Užitečný je pro čtenáře výkladový slovníček odborných termínů, bohatý seznam použité literatury a rejstříky místních názvů a osobních jmen. Vhodným doplňkem jsou rovněž mapky, které ukazují územní rozsah starověkých království na pozadí současných států oblasti.

Celkově pozitivní dojem z posuzované publikace narušují jen některé nedostatky převážně formálního charakteru. Patří mezi ně nesprávné (resp. nejednotné) psaní a skloňování řeckých jmen a pojmů, při němž byl autor někdy ovlivněn cizojazyčnými předlohami (kupř. Héraklés, Strabó, Magnésie nad Meandrem, Characene, kérykeiony, causia i kausia apod.). V anglické podobě zůstávají i některé novodobé geografické názvy (např. Ai-Knanoum, Attock district aj.). Problematické je rovněž odkazování na české překlady antických autorů, a nikoli na originální texty, které často nejsou uvedeny ani v seznamu literatury. Co se týče přehlednosti uspořádání výkladu, bylo by asi vhodné kapitoly charakterizující mincovnictví zařadit na počátek výkladu, neboť jsou v nich údaje týkající se i mincí ražených před vznikem baktrijského království. Rovněž zkratky užívané v katalogu při popisu mincí jsou uvedeny až na s. 184, ač se s nimi v textu setkáváme již dříve. Občas se ve výkladu objevují tvrzení, která jsou v rozporu s předešlým textem – kupř. na s. 140 autor píše, že král Platón je prvním z baktrijských panovníků, „o nichž jsou informace čerpány pouze z mincovních nálezů a obrazů“, avšak z předešlého výkladu např. o králi Pantaleontovi není patrné, že by autor vycházel také z literárních či jiných pramenů (s. 111n.).

Bylo by možno uvést ještě další nepřesnosti a nesrovnalosti, jež však nejsou natolik závažné, aby zastínily nesporné přednosti posuzované práce. Na základě důkladné znalosti pramenů i bohaté sekundární literatury, kterou kriticky posuzuje, se mu podařilo předestřít plastický obraz vzdálené epochy antických dějin na periferii tehdy známého světa. Zároveň je jeho dílo významným příspěvkem numismatického studia. Český čtenář tak dostává do rukou knihu všestranně poučnou a užitečnou.

Jan Souček (Praha)

Zdeněk Petráň – Jiří Fridrichovský, *Encyklopedie římských císařů a císařoven z pohledu jejich mincí*. Praha: Nakladatelství Libri 2008. 368 s., ill.
ISBN 978-80-7277-267-4.

Publikace Z. Petráně a J. Fridrichovského vznikla po několikaleté přestávce od podobné příručky, již autoři vydali pro sběratele římských císařských mincí v roce 1993. Kniha se od té původní liší již proto, že se radikálně změnil domácí sběratelský trh: i u nás již je možno nakupovat častěji než dříve sběratelsky vzácné římské mince a naši sběratelé se také mohou účastnit aukcí a burz v zahraničí. I tato publikace je určena především našim sběratelům, ale užitečná je bezpochyby i pro další okruhy čtenářů, počínaje studenty a badateli v oblasti starověkého Říma a konče zájemci z různých historických oborů.

Jak sami autoři v předmluvě (s. 7-9) předesílají, pro ty, kdo se zajímají o obecnou úroveň římského mincovnictví z pohledu hospodářských dějin, ideologie a propagandy, mincovní techniku či otázky falzifikátů, je určena publikace Karla Kurze z roku 1995.[1] Nevěnují tedy těmto oblastem mnoho pozornosti. Je chvályhodné, že na konkrétních místech uvádějí, v čem a na jakých stránkách je Kurzova publikace podrobnější (viz např. s. 55).

[1] Kurz, Karel. *Úvod do antické numismatiky. 2. Římské mince*. Národní muzeum v Praze, Česká numismatická společnost – pobočka Praha 1995. Publikace tenkrát vyšla bohužel pouze v nákladu 200 výtisků, ale stejné nakladatelství, které nyní vydává recenzovanou publikaci pro sběratele, tedy nakladatelství Libri ve spolupráci s ČNS – pobočkou Praha vydalo Kurzův *Úvod* pod titulem *Mince starověkého Řecka a Říma – Antická numismatika* znovu v roce 2006 ve společném doplněném vydání.

Římské dějiny jsou v knize podány velmi stručně (především celkem pochopitelně období královské a republikánské), ale přehledně, a uživatel tak není nucen hledat v jiných zdrojích (s. 13-26). A pokud se čtenář chce dovědět více, může sáhnout do seznamu literatury (s. 357-359), která je nezbytnou součástí každé vědecké publikace. Zde bych jen dodala např. publikaci Paula ZANKERA, *Augustus und die Macht der Bilder.* München: C. H. Beck 1987, která je pro otázky propagandy v oblasti výtvarného portrétování velmi zásadní a je i mnohokrát vydaná a do různých jazyků přeložená (není ovšem založena pouze na mincovních portrétech císaře). Císařské období je rovněž velmi stručně, a tím samozřejmě v některých otázkách nutně zjednodušujícím způsobem líčeno po jednotlivých dynastiích, jak už je v odborné i laické literatuře častým jevem – zde však má své závažné opodstatnění. Pro uživatele by nicméně bylo vhodné charakteristiky jednotlivých dynastií přece jen doplnit o širší historický kontext. Užitečná jsou stemmata těchto dynastií. V případě vojenských císařů bych se bránila pojmenování dynastie.

„Stručný přehled mincovnictví císařského Říma" (s. 27-75) je logicky strukturován: po uvedení základních dat následují kapitoly o druzích nominálů, ostatních druzích ražeb, lících a rubech mincí, opisech na mincích (sem je zařazena poznámka k výslovnosti latiny, ale už předtím se operuje s latinskými výrazy; domnívám se, že by bylo užitečnější dát ji hned na začátek publikace, třeba do úvodu, kde je řeč o přepisu antických jmen do češtiny, tj. na s. 10), o jménech císařů a císařoven na mincích, kontramarkách, římských mincovnách, cenových relacích, vzácnosti, zachovalosti a cenách římských mincí a o falzech.

Od s. 75 začínají po nutném úvodu životopisy jednotlivých císařů a císařoven (popř. dalších příbuzných) v chronologickém sledu, ale uživatel se může v knize orientovat i podle jmenného rejstříku, v němž jsou označeny stránky příslušného hesla tučně. Autoři podávají přednostně fakta, která mohou osvětlit zobrazení na mincích. Co čtenáře jistě potěší, je skutečnost, že zde najde nejen významné a známé osobnosti, nýbrž i řadu takových vládců, jež se – slovy autorů – „dějinami jen mihli" (s. 11). Takže je možno se zde seznámit i s mincemi císařů a jejich manželek, jejichž mince jsou známy a vědecky popsány, ale o nichž toho víme pramálo. Tedy především z období krize římského imperia, kdy častěji docházelo k uzurpacím a kdy se stávalo, že vládlo i více císařů současně, většinou nelegitimně, tzn. za podpory armády, ale bez posvěcení senátu. Součástí jednotlivých hesel jsou také upozornění pro sběratele (např. o vzácnosti jednotlivých nominálů atd.). Tyto biografie tvoří největší část knihy, končí na s. 348. Seznam císařů a císařoven končí tradičním rokem 476, nezahrnuje tedy monarchy přeživší Východořímské

říše a následné Byzance. O tom se čtenář poučí v úvodu (s. 11n.) a zároveň si díky autorům uvědomí, jak významné místo zaujímají numismatické prameny v historii a historiografii císařského Říma, především při hledání odpovědí na otázky jejich vzezření, a jaká úskalí čekají na badatele při identifikaci vládců a jejich manželek a koneckonců i v císařské propagandě.

Následuje pro laiky velmi důležitý slovníček odborných výrazů (s. 349-356), seznam literatury (s. 357-359; zde bych ovšem očekávala rozdělení na prameny a sekundární literaturu) a abecední rejstřík císařů a císařoven (s. 360-365).

Potěší, že v knize téměř nejsou gramatické chyby ani neopravené překlepy apod.; skloňování císaře Nerona ve tvaru Nera (s. 31) je jistě jen nedopatření. Překlad *ob cives servatos* na rubu mince (s. 55) by měl znít „za záchranu občanů", a nikoli „vojáků". Vojáci mohli být i neobčany a občanská práva získali teprve propuštěním z vojenské služby.

Publikace by si zasloužila kvalitnější zobrazení jednotlivých mincí, kvůli opisům snad i zvětšeniny. Nikde jsem nenašla zmínku o tom, že jsou mince nafoceny v měřítku 1:1. Usuzuji tak pouze z poznámky na s. 49, kde je pod zobrazením kontorniatu z 1. poloviny 4. století s portrétem Constantina I. uvedeno, že obrázek je zmenšen na polovinu. Teprve na s. 77 se dočítáme, že v části životopisné již nejsou dodržována odpovídající měřítka pro zobrazení jednotlivých nominálů, protože autorům jde především o portrét panovníka, a ani druh nominálu není uváděn. Tyto informace bych očekávala přehledně na začátku publikace. Také jsem v publikaci nenašla seznam ilustrací, který by mi napověděl, kde se nyní zobrazené mince nacházejí. Pěkné barevné fotografie nabízí např. publikace Hurter, Silvia Mani. *Kaiser Roms im Münzporträt. 55 Aurei der Sammlung Götz Grabert; mit Lebensbeschreibungen der Kaiser und numismatischen Angaben*. Stuttgart: Theiss 2003. Zde také nalezneme např. Augustův aureus ražený z kořisti egyptské v Brundisiu; je to tedy pěkný doplněk recenzované publikace, neboť podle výpovědi jejích autorů jsou Augustovy *aurei* výjimečné.

Shrneme-li poznatky z četby recenzované publikace, dojdeme k závěru, že kniha je velmi poučná a užitečná nejen pro laiky – sběratele, pro něž je ve své podstatě připravena, nýbrž i pro odborníky, kteří usilují o komplexní pohled na římské císařství. Po právu nese tato kniha titul encyklopedie, poněvadž podává úplný seznam římských panovníků a jejich manželek, jejichž mincovní portréty se dochovaly.

Jana Kepartová (Praha)

Adrian Goldsworthy, *Armáda starého Říma*. Překlad Helena Svobodová, Lenka Vacinová, Praha: Slovart 2010. 224 s. ISBN 978-80-7391-262-8.

Ačkoliv se zdá, že i v českém prostředí postupně roste zájem o antické vojenství, kvalitní odborné literatury je na domácím trhu stále nedostatek. Zejména to platí o publikacích českých autorů, lépe se daří cizojazyčným titulům, které jsou u nás vydávány. To je případ i knihy Adriana Goldsworthyho s názvem *Armáda starého Říma*.

Autorem této publikace je významný britský historik, který je českému čtenáři znám již z dřívější doby jako autor knih *Caesar: Život giganta* a *Ve jménu Říma: muži, kteří vítězili pro římskou říši*. Přiznám se, že když jsem začal knihu *Armáda starého Říma* číst, byl jsem nejvíce zvědav na to, jak se povedl překlad této publikace. Před více než rokem jsem měl možnost přečíst knihu v originále, a to pod názvem *The Complete Roman Army*. Překlad a odborná spolupráce je jedním slovem skvělá. Kniha je velmi čtivá, překlad a odborný výklad je pro čtenáře dobře srozumitelný. Co se týče samotné obsahové části knihy, z autorova výzkumu vzešla práce úctyhodného rozsahu, podávající kompletní pohled na římskou armádu. V knize se Goldsworthy věnuje nejen popisu římské republikánské a imperiální armády, ale přináší zejména nové poznatky o životě legionářů a vojáků auxiliárních[1] jednotek římské armády. Britský historik představuje nejnovější informace ze všech aspektů římského vojenství, ať už se jedná o taktiku, strategii, výstroj a výzbroj, stavitelství či rekrutování vojáků. Nezapomíná ani na soukromý život římských vojáků nebo např. i na život vojáků po ukončení aktivní vojenské služby.

Autor se opírá zejména o západní moderní historiografii a archeologii, např. o vindolandské tabulky[2] či německou archeologii. Ačkoliv se Goldsworthy snaží věnovat i problematice římské armády na východě římských provincií, nedostatek vědeckých poznatků a podkladů tento úkol znač-

[1] Pomocné vojenské sbory římské armády. Do těchto jednotek se vojáci rekrutovali z neřímského obyvatelstva.

[2] Vindolanda byla římská pevnost ležící při Hadriánově valu. V roce 1973 britský archeolog Robin Birley nalezl ve Vindolandě dřevěné tabulky se zbytky inkoustu. Vindolandské tabulky zachycují korespondenci římských obyvatel v severní Anglii. Tento archeologický nález se stal skutečným unikátem zachycujícím podrobnosti z římského vojenského života.

ně znesnadňuje. Koncepce autorovy práce se tak opírá zejména o problematiku vojska v západních provinciích. Je škoda, že se britský historik více nezaměřil na otázku např. syrských legií, které jsou poměrně dobře zmapovány archeologickými nálezy v Dura Europos. Několik výhrad bych měl pouze k nepodloženým spekulacím, které se v knize vyskytují, když autor neuvádí pramen, kterým by svoji domněnku mohl obhájit. Např. se to týká tvrzení, že první kohorta v legii měla stejný počet bojovníků jako jakákoliv jiná kohorta. Stále převládá názor, že první kohorta byla složena zejména z veteránů a počet vojáků v této kohortě byl dvojnásobný oproti zbývajícím devíti kohortám. Takových nepodložených faktů je však v knize poskrovnu, publikace je po odborné stránce velmi kvalitně zpracovaná.

Po formální stránce velice oceňuji přiložené fotografie, mapky a jiný obrazový materiál, který doplňuje hlavní text každé kapitoly v knize. Jako absolutně brilantní shledávám vkládání výňatků historických pramenů k jednotlivým tématům v publikaci. Autor tak text obohacuje krátkými ukázkami např. z Vindolandských tabulek, z egyptských papyrů, cituje také z děl římských a řeckých autorů. Kniha je po této stránce velmi originální.

Kniha Adriana Goldsworthyho je počin velice zdařilý. Je určena jak pro odborníka, tak i pro laika. Podařený překlad zpříjemňuje celkově dobrý pocit z této publikace.

Tomáš Knittl (Brno)